

Ut nemo caperetur ciuis ingenuus.

animi, quam habuerat uiuus, in uultu retinens. Postremo ex omni copia, neq; in praelio, neq; in fuga, quisquam ciuis ingenuus captus est, ita cuncti suæ, hostiumq; uite iuxta pepercerant. Neq; tamen exercitus Po. Ro. letam, aut incruentam uictoriam adeptus erat, nam strenuissimus quisq;, aut occiderat in praelio, aut grauius vulneratus discesserat. Multi autem, qui ex castris uisendi, aut spoliandi gratia processerant, uolentes hostilia cadauera, amicum alij, pars hospitem, aut cognatum reperiebant. Fuisse itē qui inimicos suos cognoscerent, ita uarie per omnem exercitum letitia, moeror, luctus, atq; gaudia agitabantur.

F I N I S.

CRISPUS

SALVSTII DE BELLO

Iugurthino, Liber.

Theophrastus, nouer-
cam potius
quā matrem
dicebat natu-
ram esse.
Orditur à lo-
co cōmuni,
de hominis
natura, unde
postea ratio-
nem otij red-
dit.

ALSO queritur de natura sua
genus humanum, quod imbecilla,
atque æui breuis sorte pos-
tius, quā uirtute regatur. Nam
contra reputando, neque maius
aliud, neque præstabilius inue-
nias, magisq; nature industriam hominum, quā
uim.

uim, aut tēpus deesse. Sed dux, atq; imperator uitae
 mortaliū, animus est. Qui ubi ad gloriā, uirtutis uia
 grassatur, abunde pollens, potensq; , & clarus est,
 neq; fortunae eget. Quippe quae probitatem, indu-
 striā, aliasq; bonas artes, neq; dare, neq; eripere cuius
 quā potest. Sin captus prauis cupidinibus, ad iner-
 tiā, & uoluptates corporis pessundatus est, perni-
 ciosa libidine paulisper usus, ubi per socordiam tem-
 pus uires, etas, ingeniū defluxere, naturae infirmitas
 accusatur, suam quicq; culpā autores, ad negotia trās-
 ferunt. Quod si hominibus bonarū rerū tanta cura
 esset, quāto studio aliena, ac nihil profutura multūq;
 etiam periculosa petunt, neq; magis regerentur case-
 bus, q̄ regerent casus, & eò magnitudinis procede-
 rent, ubi pro mortalibus, gloria aeterni fierent. Nam
 uti genus hoīm compositum ē corpore, et anima est,
 ita res cunctae, studiaq; omnia nostra corporis alia,
 alia animi naturā sequuntur. Igitur praecleara facies,
 magnae diuitiae, ad hoc uis corporis, & alia huiusce-
 modi oīa breui dilabūtur. At ingenij egregia facino-
 ra, sicuti anima, immortalia sunt. Postremo corporis
 & fortunae honorū, uti initiū, sic finis est. Omniaq;
 orta occidunt, & aucta senescunt. Animus incorru-
 ptus, aeternus, rector humani generis, agit, atq; habet
 cuncta, neq; ipse habetur. Quo magis prauitas eorū
 admiranda est, qui corporis dediti gaudijs, per luxū,
 atq; ignauia etate agunt. Ceterū ingeniū, quo neq;
 melius, neq; amplius aliud in natura mortaliū est, in-

*Animi bo-
 na aeterna.
 Nō est obno-
 xius morta-
 litati animo.

De otio suo

• Mutatiōes
portendunt
hostilia.

De historia.

Vide li. i. de
Oratore Ci-
ceronis.

cultu, atq; socordia torpescere sinunt : cum præse-
tim tam multe, uariæq; artes sint animi, quibus sum-
ma claritudo paratur. Verum ex his magistratus, et
imperia, postremo omnis cura rerum publicarum,
minime mihi hac tempestate cupienda uidentur, quo-
niam neq; uirtuti honos datur, neq; illi, quibus per
fraudē ius fuit, utiq; tuti, aut eo magis honesti sunt.
Nam ui quidem regere patriam, aut parentes, quan-
quàm & possis, & delicta corrigas, tamen importu-
num est, cum præsertim omnes rerum mutationes
cædem, fugam, aliaq; hostilia portendant. Frustra au-
tem niti, neq; aliud se fatigando, nisi odium querere,
extremæ dementiæ est. nisi forte quem inhonesta, et
pernitiosa libido tenet, potentiæ paucorum decus, at
que libertatem suam gratificari. Cæterum ex alijs ne-
gotijs, quæ ingenio exercētur, in primis magno usui
est memoria rerum gestarum, cuius de uirtute quia
multi dixere, prætereundum puto, Simul ne per inso-
lentiam quis existimet, memet studium meum lau-
dando extollere. Atq; ego credo fore, qui (quia des-
creui procul à Repub. ætatem agere) tãto, tamq; uti-
li labori meo, nomen inertie imponant. Certe, qui-
bus maxima industria uidetur, salutare plebem, &
conuiujs gloriam querere. qui si reputauerint, &
quibus ego temporibus magistratum adeptus sum, et
quales uiri idem assequi nequuerint, & postea quæ
genera hominum in Senatum peruenerint, profecto
existimabunt me magis merito, quàm ignauia iudici-
cium

ciūm animi mei mutauisse: maiusq; commodum ex otio meo, quā ex aliorum negotijs Reip. uenturū. Nam sepe audiui ego Quintum Maximum, P. Scipionem, præterea ciuitatis nostræ præclaros uiros solitos ita dicere, cum maiorum imagines intuerentur, uehementissime sibi animum ad uirtutem accendi, scilicet non ceram illam, neque figuram tantam uim in sese habere, sed memoria rerum gestarum, eam flammam egregijs uiris in pectore crescere, neque prius sedari, quā uirtus eorum famam, atque gloriam adæquauerit. At contra, quis omnium est his moribus, qui non de diuitijs & sumptibus, non probitate, neq; industria cum maioribus suis contentat? Etiam homines noui, qui antea per uirtutem soliti erant nobilitatē anteuenire, furtim & per latrocinia potius, quā bonis artibus ad imperia, & honores nituntur. Perinde, quasi prætura & consulas tus atque omnia alia huiuscemodi per seipsa clara, & magna sint, ac nō perinde habeantur, ut eorū, qui ea sustinent, uirtus est. Verum ego liberius, altiusq; processi, dum me ciuitatis morū piget, tædetq;. Nunc ad inceptum opus redeo.

Bellum scripturus sum quod Po. Ro. cum Iugurtha rege Numidarū gessit. Primū, quia magnū & atrox, uariaq; uictoria fuit. Deinde, quia tum primum superbiæ nobilitatis obuiam itum est, quæ contentio diuina & humana cuncta permiscuit. Eoque recordiæ processit, ut studijs civilibus bellum atque

*Hoc enim nomine statuae sunt in compitis collocatæ.

Reprehensio morum.

Propositio.
*Iugurtha rex Numidiæ
Attentio.

uastitas Italiae finem faceret. Sed priusquam huiusce
 modi rei initium expediam, pauca supra repetam,
 quo ad cognoscendum omnia, illustra magis, ma-
 gisq; in aperto sint. Bello Punico secundo, quo Dux
 Carthaginensium Annibal, post magnitudinem no-
 minis Romani, Italiae opes maxime attriuerat, Ma-
 sinissa Rex Numidarum, in amicitiam receptus à
 P. Scipione, cui cognomen postea Africano ex uir-
 tute fuit, multa & præclara rei militaris facinora
 fecerat. Ob quæ, uictis Carthaginensibus, & capto
 Syphace, cuius in Africa magnum, atq; late imperiũ
 ualuit, Populus Rom. quasq; urbes, & agros ma-
 nu ceperat, Regi dono dedit. Igitur amicitia Mas-
 sinissæ bona, atq; honesta nobis permansit, sed impe-
 rij, uitæq; eius finis idem fuit. Deinde Micipsa filius
 eius regnum solus obtinuit, Manastabile, & Gulussa
 fratribus morbo absumptis. Is Adherbalem, et Hiem-
 psalem ex sese genuit, Iugurthamq; Manastabilis fra-
 tris filium, quem Masinissa, quia ortus ex concubina
 erat, priuatum reliquerat, eodem cultu quo libe-
 ros suos domi habuit. Qui ubi primum adoleuit, pol-
 lens uiribus, decora facie, sed multo maxime ingenio
 ualidus, non se luxui, neq; inertiae corrumpendum
 dedit: sed (uti mos gentis illius est) equitare, iaculari,
 cursu cum equalibus certare: & cum omnes gloria
 anteiret, omnibus tamen charus esse. Ad hoc pleraq;
 tempora in uenando agere, leonem, atq; alias feras
 primas, aut in primis ferire, plurimũ facere, & mini-
 mũ

Narratio.
 De ortu Iu-
 gurthæ.

*Micipsa fi-
 lius Masinif-
 sæ.

Studia ado-
 lescentiæ.
 Laus Iugur-
 thæ.

Sine inuidia
 laudem inue-
 nit.

Quæ laus mo-
 destia est.

mum ipse de se loqui. Quibus rebus Micipsa, tametsi
 si initio letus fuerat, existimans Iugurthæ uirtutem
 regno suo gloriæ fore: tamen postquam hominem
 adolescentem, exacta sua ætate, & paruis liberis,
 magis, magisq; crescere intelligit, uehementer eo
 negotio permotus, multa animo suo uoluebat. Terre-
 rebat cum natura mortalium auida imperij, & præ-
 ceptis ad explendam animi cupidinem. Præterea op-
 portunitas suæ, liberorumq; ætatis, quæ etiam me-
 diocres uiros spe prædæ transuersos agit. Ad hoc
 studia Numidarum in Iugurtham accensa: ex quibus,
 si talem uirum dolis interfecisset, ne qua seditio,
 aut bellum oriretur, anxius erat. His difficultatibus
 circumuentus, ubi uidet, neque per uim, neque insi-
 dijs opprimi posse hominem, tam acceptum popula-
 ribus, quod erat Iugurtha manu promptus, et appetens
 gloriæ militaris, statuit eum obiectare periculo
 & eo modo fortunam tentare. Igitur bello Numantino
 Micipsa cum populo Ro. equitum atque peditum
 auxilia mitteret: sperans uel ostentando uirtutem,
 uel hostium seuitia facile eum occasurum, præfecit
 Numidis, quos in Hispaniam mittebat. Sed ea res
 longe aliter, ac ratus erat, euenit. Nam Iugurtha,
 ut erat impigro, atq; acri ingenio, ubi naturam
 P. Scipionis, qui tum Romanis imperator erat, &
 morem hostium cognouit, multo labore, multaq;
 cura, præterea modestissime parendo, & sæpe
 obuiam eundo periculis, in tantam claritudinem
 breui

Quæ res uulgo
 admirationi est, &
 ferè maximis
 maximis la-
 trones.

Virtus Iu-
gurthæ.

•Oia Romæ
uenalia.

Prætorium.

brevi peruenerat, ut nostris uehementer charus, Numantinis maximo terrori esset. Ac sanè, quod difficilimum in primis est, & prælio strenuus erat, & bonus consilio. Quorum alterum, ex prouidentia timorem, alterum ex audacia temeritatem plerunq; afferre solet. Igitur Imperator omnes ferè res asperas per Iugurtham agere, in amicis habere, magis magisq; eum indies amplecti: quippe cuius neque cõsiliium, neque inceptum ullum frustra erat: huc accedebat munificentia animi, & ingenij solertia. Quibus rebus sibi multos ex Romanis familiari amicitia coniunxerat. Ea tempestate in exercitu nostro fuere complures noui atque nobiles, quibus diuitie, bono, honestoq; potiores erant: factiosi, domi potentes, apud socios clari magis, quàm honesti. qui Iugurthæ non mediocrem animum pollicitando accendebant, si Micipsa rex occidisset, fore uti solus regno Numidiæ potiretur, in ipso maximam uirtutem, omnia Romæ uenalia esse. Sed postquàm Numantia deleta, P. Scipio dimittere auxilia, & ipse reuerti domum decreuit: donatum atque laudatum magnifice pro concione Iugurtham in prætorium adduxit. Ibiq; secreto monuit, ut potius publice, quàm priuatim amicitiam populi Rom. coleret, ne aliquibus largiri insuesceret. Periculose à paucis emi, quod multorum esset. Si permanere uellet in suis artibus, ultro illi & gloriam, & regnum uenturum. Sin properantius pergeret, pecuniam, & ipsum præcipitem casurum.

Sic

Sic locutus, cū literis cum, quas Micipsæ redderet, dimisit. Earum sententia hæc erat. Iugurthæ tui bello Numantino longe maxima uirtus fuit, quam rem certo scio tibi gaudio esse. Nobis ob merita sua charus est, ut idem senatui, populoq; Romano sit, summa ope nitentur. Tibi quidem pro nostra amicitia gratulor. En habes uirum dignum te, atque auo suo Masinissa. Igitur Rex ubi ea, quæ fama acceperat, ex literis imperatoris ita esse cognouit, tum uirtute, tum gratia uiri permotus, flexit animum suum, & Iugurtham beneficijs uincere aggressus est, statimq; eum adoptauit, & testamento pariter cum filijs hæredem instituit. Sed ipse paucos post annos morbo, atque ætate cōfectus, cum sibi finem uitæ adesse intelligeret, coram amicis & cognatis, itemq; Adherbale, & Hiempsale filijs, huiuscemodi uerba cum Iugurtha fertur habuisse.

*Literæ Scipionis ad Micipsam.

Finis epistolæ.

MICIPSÆ VERBA.

Paruum ego te Iugurtha amisso patre, sine spe sine opibus, in meum regnum accepi, existimans, non minus me tibi, quam liberis, si genuissem, ob beneficia charum fore. Neq; ea res falsum me habuit. Nam ut alia magna, & egregia tua facta omit- tam, nouissime rediens Numantia, me regnumq; meum gloria decorasti, tuaq; uirtute nobis Romanos, ex amicis amicissimos fecisti, in Hispania nomen fami- liae nostræ renouatum est. Postremo, quod difficilissimum inter mortales est, gloria inuidiam uicisti.

Exordium & commemoratio beneficiorum.

*Gloria inuidiam uincere difficilissimum.

Nunc

Propositio. Nunc quoniã mihi natura finem uitæ facit, per hanc dextram per regni fidem moneo, obtestorq; te, ut hos, qui tibi genere propinqui beneficio meo fratres sunt, charos habeas, neu malis alienos adiungere, quàm sanguine coniunctos retinere. Non exercitus, neque thesauri præsidia regni sunt. Verum amici, quos neq; armis cogere, neq; auro parare queas, officio & fide parantur. Quis autem amicior, quàm frater fratri? aut quem alienum fidum inuenies si tu is hostis fueris?? Equidem ego regnum uobis trado firmum, si boni eritis: si mali, imbecillium: nam concordia parue res crescunt, discordia maximæ dilas-

ΓΥΛΟΜΗ.
Cōfirmatio.
Munimēta
regnorum
sunt boni a-
mici, inquit
Cicero.

Adhortatio. Jugurthæ pri-
uata.
*Oēs qbus
res sunt secū
dæ, magis
sunt, nescio
quō suspitio
si ad cōtume-
liam. Teren-
tium in Adel.
Adhortatio
aliorum.
Finis ora-
tionis.
Iusta facere.

buntur. Cæterum ante hos te Iugurtha, qui ætate & sapientia prior es, ne aliter quid eueniat, prouidere decet. Nam in omni certamine, qui opulentior est, etiam si accipit iniuriam, tamen quia plus potest, facere uidetur. Vos autem Adherbal, & Hiempsal con-
sulte, & obseruate talem hunc uirum, imitamini uir-
tutem, & enitimini, ne ego meliores liberos sumpsis-
se, quàm uidear genuisse. Ad ea Iugurtha, tametsi Regem ficta locutum intelligebat, & ipse longe alia-
ter animo agitabat, tamen pro tempore benigne res-
pondit. Micipsa paucis post diebus moritur. Post-
quàm illi more regio iusta magnifice fecerant, Regu-
li in unum conuenere, ut inter se de cunctis negotijs
disceptarēt. Sed Hiempsal, qui minimus ex illis erat,
natura ferox, etiam ante ignobilitatem Iugurthæ,
quia materno genere impar erat, despiciens, dextra
Adher-

Adherbalē adfedit, ne medius ex tribus, quod apud Numidas honori ducitur, Iugurtha foret. Deinde tamen, ut ætati concederet fatigatus à fratre, uix in alteram partem traductus est. Ibi cum multa de administrando imperio differerent, Iugurtha inter alias res ait, oportere quinquennij consulta, & decreta omnia rescindi. Nam per ea tempora confectum annis Micipsam, parum animo ualuisse. Tum idē Hiempsal placere sibi respondit. Nam ipsum illum tribus his proximis annis adoptione in regnum peruenisse. Quod uerbum in pectus Iugurthæ altius quàm quisquæ ratus erat, descendit. Itaque ex eo tēpore, ira & metu anxius, moliri, parare, atque ea modo in animo habere quibus per dolum Hiempsal caperetur. Quæ ubi tardius procedunt, neque lenitur animus ferox, statuit quouis modo inceptū perficere. Primo conuentu, quæ ab regulis factum supra memorauimus, propter dissensionem placuerat diuidi thesauros, finesque imperij singulis constitui. Itaque tempus ad utranque rem decernitur, sed maturius ad pecuniam distribuendam. Reguli interea in loca propinqua thesauris, alius alio concessere: sed Hiempsal oppido Thirmida (forte eius utebatur domo) qui proximus lictor Iugurthæ, charus, acceptusque ei semper fuerat: quem ille casu ministrum oblatum promissis onerat, impellitque uti tanquam suam domum uisens eat, portarum claues adulterinas paret. Nam ueræ ad Hiempsaltem referebantur. Cæterum ubi res postularet, se ipsum

*Medius locus honorificentior.

Occasio faciendi Iugurthæ oblata.

*Claues adulterinas.

ipsum cum magna uenturum manu . Numida manda-
 ta breui conficit: atque uti doctus erat, noctu Iugur-
 the milites introducit: qui postquam in ædes irru-
 pere, diuersi Regem quæerere, dormientes alios, alios
 occursantes interficere, scrutari loca abdita, clausa
 effringere, strepitu, & tumultu omnia miscere, cum
 interim Hiempsal reperitur, occultans se in tugurio
 mulieris ancillæ, quò initio pavidus, & ignarus loci
 profugerat. Numidæ caput eius, uti iussi erant, ad
 Iugurtham referunt. Cæterum fama tanti facinoris
 per omnem Africam breui diuulgatur . Adherbalē,
 omnesq; qui sub Micipse imperio fuerāt, metus in-
 uadit. In duas partes discedunt Numidæ, plures Ad-
 herbalem sequuntur, sed illum alterum bello melio-
 res. Igitur Iugurtha quàm maximas potest copias
 armat, urbes partim ui, alias uoluntate, imperio suo
 iungit, omni Numidiæ imperare parat . At Adher-
 bal, tametsi Romam legatos miserat, qui Senatum do-
 cerent de cæde fratris, & suis fortunis, tamen fre-
 tus multitudine militum parabat armis contendere.
 Sed ubi res ad certamen uenit, uictus ex prælio, pro-
 fugit in prouinciam, ac deinde Romam contendit.
 Tum Iugurtha paratis consilijs, postquam omni Nu-
 midia potiebatur in otio, facinus suū, cū animo repu-
 tans, timere populum Ro. neque aduersus iram eius
 usquā, nisi in auaritia nobilitatis, & pecunia sua spē
 habere . Itaque paucis diebus cum argento & auro
 multo legatos Romam mittit: quibus præcipit, uti pri-
 mum

Scilicet in fen-
 si Iugurthe
 propter cru-
 delitatem.

Contendere
 armis.

mum ueteres amicos magnis muneribus expleant, Explete muneribus.
 deinde novos acquirant, postremo quencunq; pos-
 sint largiendo, parare ne cunctentur. Sed ubi Ro-
 mā legati uenere, ex praecepto regis hospitibus, ali-
 isq; quorū ea tempestate in Senatu authoritas polle-
 bat, magna munera misere, tanta commutatio inces-
 sit, ut ex maxima inuidia, in gratiam & fauorem
 nobilitatis Iugurtha ueniret. Quorum pars spe, alij
 premio inducti, singulos ex Senatu ambiendo nites-
 bantur, ne grauius in eum consuleretur. Igitur ubi le-
 gati satis confidunt, die cōstituto Senatus utrisq; da-
 tur, tum Adherbalem hoc modo locutū accepimus.

ADHERBALIS VERBA.

Patres Conscripti, Micipsa pater meus moriēs Exordiū ab officio.
 mihi praecepit uti regni Numidiæ tantummo-
 do procurationem existimarem meam. Ceterum ius
 & imperium eius penes uos esse, simul eniterer do-
 mi militiq; q̄ maximo usui esse Po. Ro. uos mihi co-
 gnatorum, uos affinium loco ducerem. Si ea fecissem Propositio.
 in uestra amicitia, exercitum, diuitias, munimenta
 regni me habiturum. Quae praecepta patris cū agi-
 tarem, Iugurtha homo omnium, quos terra sustinet,
 sceleratissimus, contempto uestro imperio, Masinise
 se me nepotem, etiam à stirpe socium, atq; amicum
 Po. Ro. regno, fortunisque omnibus expulit. Atq; ego Cōfirmatio
à suę perso-
næ meritis.
 P. C. quoniam eò miseriarum uenturus eram, uellem
 potius ob mea, quàm ob maiorum meorum beneficia
 posse me petere à uobis auxilium, ac maxime deberi

E mibi

mihī beneficia à Po. Ro. quibus utinam non egerem, secundum ea si desideranda erant, uti debitis uterer

Parti per se
tuta est pro-
bitas.

A meritis fa-
milie.

Ab ipso casu

Ab ipso.
A beneficijs
Micipsæ er-
ga Iugurthā

A regni illi
calamitati-
bus alijs.

Sed quoniam parū tuta per se ipsa probitas est, neq; mihi in manu fuit Iugurtha qualis foret, ad uos con- fugi. P. C. quibus, quod mihi miserrimum est, cogor prius oneri, quàm usui esse. Cæteri reges, aut bello uicti in amicitia à uobis recepti sunt, aut in suis du- bijs rebus societate uestram adpetiuerunt. Familia nostra cum Po. Ro. bello Carthaginēsi amicitia insti- tuit, quo tempore magis fides eius, quàm fortuna pe- tenda erat. Quorum progeniem uos P. C. nolite pas- ti me nepotem Masinissæ, frustra à uobis auxiliū pe- tere: sed si ad impetrandū nihil causæ haberem, præ- ter miserandam fortunam, quod paulo ante Rex, ge- nere, fama, atq; copijs potens, nunc deformatus eru- mnis, inops, alienas opes expecto, tamen erat maies- tatis Po. Ro. prohibere iniuriam, neq; pati cuiusquā regnum per scelus crescere: uerum ego his finibus eiectus sum, quos maioribus meis Po. Ro. dedit, unde pater, & auus meus unā uobiscum expulere Sypha- cem, & Carthaginenses: Vestra beneficia mihi ere- pta sunt, P. C. uos in mea iniuria despecti estis, heu me miserum, huccine Micipsa pater beneficia tua cua- sere? ut quem tu parem cum liberis tuis, regniq; par- ticipem fecisti, is potissimū stirpis tuæ extinctor sit? Nunq̄ ne ergo familia nostra quieta erit? semper ne in sanguine, ferro, fuga uersabitur? Dum Carthagi- nenses incolumes fuere, iure oīa seua patiebamur, ho- stis à

His à latere, uos amici procul. Spes oīs in armis erat.
 Postq̄ illa pestis ex Africa eiecta est, leti pacem agi
 tabamus, quippe quibus nullus hostis erat, nisi forte
 quem uos iussissetis. Ecce aut̄ ex improviso Iugurtha
 intoleranda audacia, scelere, atq; superbia sese effe-
 rens, fratre meo, atq; eodem propinquo suo interfe-
 cto, primum regnum eius, sceleris sui prædam fecit.
 Post, ubi in iisdē dolis me nequit capere, nihil minus,
 quā uim aut bellum expectantem, in imperio uestro
 (sicut uidetis) extorrem patria, domo, inopem & co-
 opertum miserijs efficit, ut ubiuis tutius, quā in meo
 regno essem. Ego sic existimabā. P. C. uti prædicantē
 audierā patrem meum, qui diligenter amicitiam ue- **A facili.**
 stram colerent, eos multum laborem suscipere, ceter-
 ū ex omnibus maxime tutos esse. Quod in familia
 nostra fuit, præstitit, ut in omnibus bellis adesset uos
 bis, nos uti per otium tuti simus, in manu uestra est.
 P. C. Pater nos duos fratres reliquit, tertiū Iugurthā
 beneficijs suis, ratus est nobis coniunctū fore, alter
 eorū necatus est, alter ipse ego manus impias uix effu **Amplifica-**
 gi. Quid agā? aut quo potissimū infelix accedā? ge- **tio sceleris.**
 neris præsidia oīa extincta sunt. Pater uti necesse
 erat, nature cōcessit, fratri, quē minime decuit pro-
 pinquus per scelus uitā eripuit. Affines, amicos, pro **A necessario**
 pinquos ceteros meos, aliū alia clade oppressit: ca- **cur cōfugiat**
 pti ab Iugurtha, pars in crucē acti, pars bestijs obie- **ad Roma-**
 ti sunt: pauci, quibus relicta est anima, clausi in tes- **nos.**
 tibus, cum mœrore & luctu, morte grauiorē uitā

Amplifica-
tio superio-
ris argumēti

A necessario

Confutatio.

Auoto.

exigunt. Si omnia quæ aut amisi, aut ex necessarijs aduersa facta sunt, incolumia manerent: tamē si quid ex improviso mali accidisset, uos implorarem P. C. quibus, pro magnitudine imperij, ius & iniurias omnes curæ esse decet. Nunc uero exul patria, domo, solus, atq; omnium honestarum rerum egēs, quò accedam? aut quos appellem? Nationes ne, an reges? Qui omnes familiæ nostræ ob uestram amicitiam infesti sunt, an quòquam mihi adire licet, ubi non maiorum meorum hostilia monimenta plurima sint? an quisquam nostri misereri potest, qui aliquando uobis hostis fuit? Postremo Masinissa ita nos instituit P. C. ne quem coleremus, nisi Po. Ro. ne societates, ne fœdera noua acciperemus: abunde magna præsidia nobis in uestra amicitia fore, si huic imperio fortuna mutaretur, unà occidendum nobis esse: uirtute, ac Dijs uolentibus, magni & opulenti estis, omnia secunda & obedientia sunt, quo facilius sociorum iniurias curare licet. Tantum illud ucreor, ne quos priuata amicitia Iugurthæ parum cognita, transuersos agat, quos ego audio summa ope niti, ambire, fatigare uos singulos, ne quid de absente incognita causa statuatis, fingere me uerba, & fugam simulare, cui licuerit in regno manere. Quod utinā illum, cuius impio facinore in has miseras proiectus sum, eadem hæc simulantem uideam, & aliquando, aut apud uos, aut Deos immortales rerum humanarum cura oriatur: ut ille, qui nunc sceleribus suis ferox,

atq;

atq; præclarus est, omnibus malis excruciatuſ, impietatis in parentē noſtrum, fratris mei necis, mearumq; miſeriarum graues pœnas reddat. Iam iã frater animo meo chariſſime, quanquam tibi immaturo, & unde minime decuit, uita erepta eſt, tamen letandum magis, quàm dolendum caſum tuum puto. Non enim regnum, ſed fugam, exilium, egeſtatem, & oēs has, quæ me premunt ærumnas, cū anima ſimul amiſiſti. At, ego infelix in tanta mala præcipitatuſ, ex patrio regno, rerum humanarum ſpectaculum præbeo, incertuſ quid agā. Tuas ne iniurias perſequar? ipſe auxiliij egeſ? an regno conſulam? cuiuſ uitæ, neciſq; poteſtas, ex alienis opibus pendet? Utinam emori, fortunis meis honeſtuſ exituſ eſſet, ne uiuere contemptuſ uiderer, ſi deſeſſuſ malis iniuriæ conceſſiſſem. Nunc neq; uiuere libet, neq; mori licet ſine decore. P. C. Oro uoſ per liberoſ, atq; parenteſ ueſtroſ, per maieſtatem Po. Ro. ſubuenite mihi miſero, ite obuiam iniuriæ, nolite pati regnum Numidiæ, quod ueſtrum eſt, per ſceluſ, & ſanguinem familie noſtræ tabeſcere. Poſtquàm rex loquēdi finem fecit, legati Iugurthæ largitiōe magiſ, quàm cauſſa freti, pauciſ reſpondent Hiempſalem ob ſeuitiam ſuam à Numidiſ interfectuſ, Adherbalem ultrò bellum inferentem, poſtquàm ſuperatuſ ſit, queri quod iniuriam facere nequiſſet, Iugurtham ad Senatuſ petere, ne ſe aliuſ putarēt, ac Numantiæ cognituſ eſſet, neu uerba inimici, ante facta ſua ponerent. Deinde utrique

Id eſt, oſtendit q̄ inſtabiles ſint reſ humanæ.

Peroratio.

**Aemilius
Scaurus.**

**Vicit pars ma-
ior meliorē.**

**L. Opimius
princeps le-
gationis.**

curia egrediuntur. Senatus statim consulitur, fautores legatorum, præterea Senatus magna pars gratia deprauata, Adherbalis dicta contemnere, Iugurthæ uirtutē ludibus extollere gratia, uoce deniq; omnibus modis pro alieno scelere, & flagitio, sua quasi pro gloria nitebantur. At contra pauci, quibus bonū & æquum diuitijs charius erat, subueniendū Adherbali, & Hiempsalis mortem seuerè uindicandam censebant. Sed ex omnibus maxime Aemilius Scaurus homo nobilis impiger, factiosus, auidus potentie, honoris, diuitiarum, cæterum uitia sua callide occultās. Is postquàm uidit Regis largitionem famosam, impudentemq; , ueritus (quod in tali re fieri solet) ne polluta licentia inuidiā accenderet, animū à cōsuetā libidine cōtinuit. Vicit tamen in Senatu pars illa quæ uero precium aut gratiam anteferebat: decretū fit, uti decem legati regnum, quod Micipsa obtinuerat, inter Iugurtham & Adherbalem diuiderent, cuius legationis princeps fuit L. Opimius, homo clarus, & tum in Senatu potens, qui consul. C. Gracchæ & M. Fulvio Flacco interfectis, acerrime uictoriā nobilitatis in plebem exercuerat. Eum Iugurtha, tã etsi Romæ in amicis habuerat, tamen accuratissime cepit, dando, & pollicendo multa perfecit, uti fame, fidei, postremo omnibus suis rebus commodum regis anteferret. Reliquos legatos eadem uia aggressus, plerosque capit, paucis charior fides, quàm personia fuit. In diuisione regni, quæ pars Numidiæ Maurites

Mauritaniam attingit, agris, uirisq; opulentior, Iugurthæ traditur. Illam alteram specie, quàm usu potiore, quæ portuosior, & ædificijs magis exornata erat, Adherbal possedit. Res postulare uidetur Africæ situm paucis exponere, & eas gentes quibus cum nobis bellum, aut amicitia fuit, attingere. Sed quæ loca, & nationes ob calorem aut asperitatem, item ob solitudines minus frequentata sunt, de his haud facile compertū narrauerim, cætera, quàm paucissimis absoluam.

Id est, habebat plus portuum.

AFRICAE DESCRIPTIO.

IN diuisione orbis terræ, pleriq; in parte tertia Africā posuere, pauci tantūmodo Asiam, & Europam esse, sed Africam in Europa. Ea fines habet ab occidente, fretum nostri maris, & Oceani, ab ortu solis decliuem latitudinem. Quem locum Catabathmon incolæ appellant, mare sæuum, & importuosum, & ager frugum fertilis, bonus pecori, arboribus infœcundus, cælo, terraq; penuria aquarum, genus hominum salubri corpore, uelox, patiens laborum: plerosque senectus dissoluit, nisi qui ferro aut bestijs interiere: nam morbus haud sæpe quenquam superat. Ad hoc malefici generis plurima animalia: sed qui mortales initio Africam habuerint, quiq; postea accesserint, aut quomodo inter se permisti sint, quanquam ab ea fama, quæ plerosq; obtinet, diuersum est, tamen uti ex libris Punicis, qui regis Hiens psalis dicebatur, interpretatum nobis est, utiq; rene

Excursus q̄ amplificat historiam

τοποςραφία

Nec pluuia ibi multa est, nec flumina propter mare salum.

•Getuli primo inhabitabant Africā.

A græca uoce *νῆμα* nascere, unde Nomades dicti sunt. i. uagabundi patres. et Virg. & Nomadū gentes.
•Mauri pro Medis.

se se habere cultores eius terre putant, quàm paucissimis dicam. Ceterum fides eius rei penes authores erit. Africam habuere in initio Getuli, & Libyes asperi, incultiq; quibus cibus erat caro ferina, atq; huiusmodi pabulum uti pecoribus. Hi neq; moribus, neque lege, aut imperio cuiusquam regebantur, uagi, palantes, qua nox coegerat, sedes habebant. Sed postquam in Hispania Hercules, sicuti Afri putant, interijt, exercitus eius compositus ex uarijs gentibus, amisso duce, ac passim multis sibi imperium petentibus, breui dilabatur. Ex eo numero Medi, Persæ, & Armenij nauibus in Africam transuecti, proximos nostro mari locos occupauere. Sed Persæ intra Oceanū magis: hiq; alueos nauium inuersos pro tugurijs habere, quia neq; materia in agris, neq; ab Hispanis emendi, aut mutuandi copia erat. Mare magnum, & ignara lingua commercia prohibebant. Hi paulatim per connubia Getulos sibi miscere: & quia sæpe tentantes agros, alia deinde, atq; alia loca petiuerant, semetipsi Numidas appellauere. Ceterum adhuc ædificia Numidarum agrestium, quæ Mapalia illi uocant, oblonga incuruis lateribus tecta, quasi nauium carinæ sunt. Medis autem et Armenijs accessere Libyes. Nam hi propius mare Africum agitabant. Getuli sub sole magis, haud procul ab ardoribus, hiq; mature oppida habuere, nam fretto diuisi ab Hispania, mutare res inter se instituerant. Nomen eorum paulatim Libyes corrumpere, Barbaralingua Mauros, pro Medis ap-

dis appellantes. Sed res Persarum breui adoleuit, ac postea Numidiæ nomine propter multitudinē à parentibus digressi, possidere ea loca, quæ proxime Carthaginem Numida appellatur. Deinde utriq; alteris freti, finitimos armis aut metu sub imperium suum coëgere: nomē, gloriamq; sibi addidere: magis hi, qui ad nostrum mare processerant, quia Libyes, quam Getuli minus bellicosi: deniq; Africa pars inferior, pleraq; ab Numidis possessa est, uicti omnes, in gentem, nomenq; imperantium concessere. Postea Phœnices, alij multitudinis domi minuendæ gratia, pars imperij cupidine sollicitata plebe, & alij nouarum rerum auidi, Hipponem, Adrumetum, Leptim, aliasq; urbes in ora maritima condidere, hæq; breuē multum auctæ. Pars originibus suis præsidio, aliæ decori fuere. Nam de Carthagine filere melius puto, quam parum dicere, quoniam aliò properare tempus monet. Igitur ad Catabathmon, qui locus Aegyptum ab Africa diuidit, secundo mari prima Cyrene est, Colonia Thereon, ac deinceps duæ Syrtes, interq; eas Leptis, deinde Aræ Philenon, quem locum Aegyptum uersus finem imperij habuere Carthaginenses. Post aliæ Punicæ urbes, cætera loca usq; ad Mauritaniam Numidæ tenent. Proxime Hispaniam Mauri sunt. Super Numidiam Getulos accepimus, partim in tugurijs, alios incultius uagos agitare, post eos Aethyopes esse, deinde loca exusta solis ardoribus. Igitur bello Iugurthino, pleraq; ex Punicis op-

Numidæ Carthaginē sibus & Carthaginenses Numidis.

*Carthaginis laus.

Imò iã ante
erat Cartha
go redacta
in formam
prouinciæ

pidæ, & fines Carthaginensium, quos nouissime habuerant, Pop. Rom. per magistratus administrabat. Getulorum magna pars, & Numidæ usq; ad flumen Mulucham sub Iugurtha erãt. Mauris omnibus Rex Bochus imperitabat, præter nomen, cætera ignarus Pop. Rom. Itemq; nobis neq; bello, neq; pace antea cognitus. De Africa & eius incolis, ad necessitudinem rei, satis dictum est.

Occasio inua
dendi regni
Adherbalis.
Intendere
animum.

Postquam diuiso regno legati Africa discessere, & Iugurtha contra timorem animi præmia sceleris adeptum sese uidet, certum esse ratus, quod ex amicis apud Numantiam acceperat, omnia Romæ uenalia esse: simul & illorum pollicitationibus accensus, quos paulo ante muneribus expleuerat, in regnum Adherbalis animum intendit. Ipse acer, bellicosus. At is, quem petebat, quietus, imbellis, placido ingenio, opportunus iniuriæ, metuens magis, quàm metuendus. Igitur ex improviso, fines eius cū magna manu inuadit: multos mortales cum pecore, atq; alia præda capit, ædificia incendit, pleraq; loca hostiliter cum equitatu adcedit. Deinde, cū omni multitudine in regnum suū se conuertit, existimans Adherbalem dolore permotum, iniurias suas manu uindicaturum, eamq; rem belli causam fore. At ille, quod neq; se parē armis existimabat, & amicitia populi Romani magis, quàm Numidis fretus erat, legatos ad Iugurtham de iniurijs questum misit: qui tametsi contumeliosa dicta retulerant, prius tamen oīa pati des-

creuit

creuit, quàm bellum sumere, quia tentatum antea se- **Bellū sumere**
 eius cesserat. Neq; eo magis cupido Iugurthæ minue-
 batur, quippe qui totum eius regnū animo iam inua-
 serat. Itaq; non uti antea cum prædatoria manu, sed
 magno exercitu comparato, bellum gerere cœpit,
 & aperte totius Numidiæ imperium petere. Cæterū
 qua pergebat, urbes, agros uastare, prædas agere, **Prædas agere**
 suis animum, hostibus terrorem augere: Adherbal
 ubi intelligit eò processum, uti regnum aut relinque-
 dum, aut retinendum armis esset, necessario copias
 parat, & Iugurthæ obuius procedit. Interim haud
 longe à mari propè Cirtham oppidū, utriusq; exer- *** Cirtha op-**
 citus consedit. & quia diei extremū erat, † prælium **pidum.**
 non est inceptum. Sed ubi plerunq; noctis processit, **Alij, præliū**
 obscuro etiam tum lumine, milites Iugurthini signo **nondū com-**
 dato castra hostium inuadunt: semisomnos partim, **missum.**
 alios arma sumentes fugant, funduntq;. Adherbal *** Funditur**
 cum paucis equitibus Cirtham profugit. Et ni multi **exercit⁹ Ad-**
 tudo togatorum fuisset, quæ Numidas insequentes à **herbalis.**
 mœnibus prohibuit, uno die inter duos Reges cœs-
 ptum, atq; patratum bellū foret. Iugurtha oppidum
 circumfedit: uineis, turribusq;, & machinis omnium
 generum expugnare aggreditur, maxime festinans
 tempus legatorum antecapere: quos ante prælium
 factum, ab Adherbale Romam missos audiuerat. Sed
 postquàm Senatus de bello eorū accepit, tres adoles-
 scentes in Africam legantur: qui ambos Reges ade-
 ant, Senatus, populiq; Romæ. uerbis nuncient, uelle
 & censere

& censere eos ab armis discedere, ita seque, illisque dignum esse. Legati in Africam maturantes ueniunt, eo magis quod Romae dum proficisci parant, de praelio facto, & oppugnatione Cirthae audiebatur. Sed is rumor clemens erat. Quorum Iugurtha accepta oratione respondit, sibi neque maius quidquam, neque charius auctoritate senatus esse, ab adolescentia ita se emisum, ut ab optimo quoque probaretur, uirtute non malitia P. Scipioni summo uiro placuisse, ob easdem artes a Micipsa, non penuria liberorum in regnum adoptatum esse. Ceterum quo plura bene, atque strenue fecisset, eo animum suum iniuriam minus tolerare. Adherbalem dolis uitae suae insidiatum, quod ubi comperisset, eius sceleri obuiam isse: populū Ro. neque recte, neque pro bono facturum, si abiure gentium sese prohibuerit. Postremo de omnibus rebus legatos Romam breui se esse missurum. Ita utriusque discediuntur. Adherbalis copia appellandi non fuit. Iugurtha ubi eos Africa decessisse ratus est, neque propter naturam loci Cirtham armis expugnare potest: uallo, atque fossa moenia circumdat, turres extruit, easque praesidijs firmat. Praeterea dies, noctesque aut per uim, aut dolis tētare, defensoribus moenium praemia modo, modo formidinem ostentare, suos hortando ad uirtutē arrigere, prorsus intentus cuncta parare. Adherbal ubi intelligit omnes suas fortunas in extremo sitas, hostem infestum, spem auxilij nullam, penuria rerum necessariarum bellum non posse trahi, ex

Magna inge-
 nia egre fe-
 runt iniuriā.

hi, ex his, qui unà Cirtham profugerant, duos maxime impigros delegit, eos multa pollicendo, ac miserando casum suum confirmat, uti per hostium munitiones noctu ad proximum mare, dein Romam pergerent. Numidæ paucis diebus iussa efficiunt. Literæ Adherbalis in senatu recitatae sunt, quarum sententia hæc fuit.

*Adherbalis literæ ad senatum.

NON mea culpa sepe ad uos oratum mitto P. C. Sed uis Iugurthæ subigit, quem tanta libidine extinguendi me inuasit, ut neq; uos, neq; Deos immortales in animo habeat, sanguinem meum, quam omnia malit. Itaq; quintum iam mensem socius, et amicus populi Ro. armis obsessus teneor, neq; mihi Micipsæ patris mei beneficia, neq; uestra decreta auxiliatur: ferro, an fame acrius urgear, incertus sum. Plura de Iugurtha scribere dehortatur me fortuna mea, etiam ante expertus sum parum fidei miseris esse: nisi tamen intelligo illum, supra quam ego sum petere, neq; simul amicitiam uestram, et regnum meum sperare. Vtrum grauius existimet nemini occultum est. Nam initio occidit Hiempsalem fratrem meum: deinde patrio regno me expulit, quæ sanè fuerint nostræ iniuriæ, nihil ad uos. Verum nunc regnum uestrum armis tenet: me, quem uos imperatorem Numidis imposuistis, clausum obsidet, legatorum uerba quanti fecerit, pericula mea declarant. Quid est reliquum, uisi uis uestra, qua moueri possit? nam ego quidem uellem, et hæc quæ scribo, et illa, quæ antea in

Captatio beneuolentiæ.

Narratio.

Amplificationes à circumstantiis.

*Parū fidei miseris.

A Romani populi modo.

Propositio. Amplificatio

senatus

Senatu questus sum, uana forent potius, quam misera
 mea fidem uerbis faceret. Sed quoniam cō natus
 sum ut Iugurthæ scelerum ostentui essem, non iam
 mortem, neque ærumnas, tantummodo inimici impe-
 rium, & cruciatus corporis deprecor. Regno Nus-
 midia, quod uestrum est, uti libet consulite, me ex
 manibus impijs eripite, per maiestatem imperij, per
 amicitia fidē, si ulla apud uos memoria remanet aui
 mei Masinissæ. His literis recitatis, fuere qui exerci-
 tum in Africam mittendum censerent, & quā pri-
 mum Adherbali subueniēdum. De Iugurtha interim
 uti consuleretur, quoniam non paruisset legatis, sed
 ab ijsdem illis fautoribus Regis summa ope enisum
 est, ne tale decretum fieret: ita bonum publicum, ut
 in plerisque negocijs solet, priuata gratia deuietum.
 Legantur tamen in Africam maiores natu nobiles,
 amplius honoribus usi, in quibus fuit M. Scaurus, de
 quo supra memorauimus, consularis & tum in Sena-
 tu princeps: hi, quod in inuidia res erat, simul & à
 Numidis obsecrati, triduo nauim ascendere, deinde
 breui Vticam adpulsi, literas ad Iugurtham mittūt,
 quā ocyssime ad prouinciam accedat, seq; ad eum
 ab Senatu missos. Ille, ubi accepit homines claros,
 quorum auctoritatem Romæ polleere audierat, con-
 tra inceptum suum uenisse, primo commotus metu,
 atque libidine, diuersus agitabatur. Timebat iram Se-
 natus, ni paruisset legatis. Porro animus cupidine cæ-
 cus, ad inceptum scelus rapiebatur: uicit tamen in
 auido

Iugurthæ.

Scilicet ad
 uulgus, qd
 nobilitas ple-
 bis aios irri-
 tasset deser-
 to afflicto
 rege.

audido ingenio prauum consilium. Igitur exercitus
 circumdato, summa ui Cirtham irrūpere nititur, mas
 xime sperans diducta manu hostium, aut ui, aut dos
 lis sese casum uictoriæ inuenturum. Quod ubi ses
 cus procedit, neque quod intenderat, efficere pas
 test, ut prius, quàm legatos conueniret, Adherba
 lis potiretur: ne amplius morando Scaurum, quem
 plurimum metuebat, incenderet, cum paucis equitis
 bus in prouinciam uenit. Ac tametsi Senatus uerbis
 graues minæ nunciabantur, quod ab oppugnatione
 non desisteret, multa tamen oratione consumpta,
 frustra legati discessere. Ea postquàm Cirthæ au
 dita sunt, Italici, quorum uirtute mœnia defensa
 bantur confisi, deditioe facta propter magnitudis
 nem populi Roma. inuiolatos sese fore, Adherbali
 suadent, uti sese, & oppidum Iugurthæ tradat: tan
 tum ab eo uitam paciscatur, de cæteris Senatui cu
 re fore. At ille, tametsi omnia potiora fide Iugur
 thæ rebatur, tamen quia penes eosdem, si aduersare
 tur, cogendi potestas erat, ita uti censuerant Italici,
 deditioem facit.

Præsidii Ro
 manum.

Cum nō dū
 bitaret de in
 fidia Iugur
 thæ.

Iugurtha in primis Adherbalem excrutiatū ne
 cat: deinde omnes puberes Numidas, atque nego
 ciatores promiscue, uti quisque armatus obuius fue
 rat, interfecit. Quod postquàm Romæ cognitū est,
 & res in senatu agitari cœpit, ijdem illi ministri Re
 gis interpellando, ac sepe gratia, interdum iurgijs
 trahendo tempus, atrocitatem facti leniebant. At ni

*Iugurtha
 Adherbalem
 necat.

Epiphone-
ma.
Apparatus
belli primū
suscepti ad-
uersus Iugur-
tham.

C. Memmius tribunus plebis designatus, uir acer,
& infestus potentiae nobilitatis Populum Rom. edo-
cuisset id agi, ut per paucos factiosos scelus Iugur-
thae condonaretur, profecto omnis inuidia prolata-
dis consultationibus dilapsa foret. Tanta uis gratiae
atq; pecuniae Regis erat. Sed ubi Senatus delicti cō-
scientia populum timet, lege Sempronia, prouinciae
futuris cōsulibus Numidia, atq; Italia decretae sunt:
Consulesq; declarati sunt P. Scipio Nasica, L. Bestia
Calpurnius. Numidia Calpurnio, Scipioni Italia ob-
uenit. Deinde exercitus, qui in Africam portaretur
scribitur: Stipendium, aliaq; quae bello usui forent,
decernuntur. At Iugurtha contra spem nuncio acce-
pto, quippe cui Romae omnia uenū ire in animo ha-
serat, filium, & cum eo duos familiares ad Senatum
legatos mittit: hisq; uti illis, quos Hiempsale interse-
cto miserat praecepit, ut omneis mortales pecunia pe-
cunia aggrediantur: qui postquam Romam aduen-
tabant, Senatus à Bestia consultus est, placeretne le-
gatos Iugurthae recipi moenibus? ijq; decreuere, ni-
si regnum, ipsumq; deditū uenissent, uti diebus pro-
ximis decem Italia decederent. Consul Numidis ex
Senatus decreto nuntiari iubet: ita infectis rebus, il-
li domum discedunt. Interim† Calpurnius parato
exercitu, legit sibi homines nobileis, factiosos, quos-
rum auctoritate, quae deliquisset, munita fore spera-
bat, in quibus fuit Scaurus, cuius de natura & habitu
supra memorauimus. Nam in consule nostro multae
bonaeq;

† Calpurni-
us.

scāros

bonæq; artes animi, & corporis erant, quas omnis auaritia præpediebat: patiens laborum, acri ingenio, satis prouidens, belli haud ignarus, firmissimus contra pericula, & insidias. Sed legiones per Italiam In ultima Rhegium, atque inde Siciliam, porrò ex Sicilia in ora Italiae. Africam transuectæ sunt. Igitur Calpurnius in initio paratis comineatibus, acriter Numidiam ingressus est: multosq; mortales, & urbes aliquot pugnando cepit. Sed ubi Iugurtha pecunia per legatos tentare: belliq; quod administrabat asperitatem ostendere cœpit: animus æger, auaritia facile conuersus est. Cæterum socius, & minister omnium consiliorum assumitur Scaurus: qui tametsi à principio plarisq; ex factione eius corruptis, acerrime Regem impugnauerat, tamen magnitudine pecunie à bono, honestoque in prauum abstractus est. Sed Iugurtha primum tantummodo belli moram redimebat, existimans sese interim aliquid Romæ precio, aut gratia effecturum. Postea uero quàm participem negotij Scaurum accepit, in maximam spem adductus recuperandæ pacis, statuit cum eis de omnibus pacificationibus præsens agere. Cæterum interea fidei causa mittitur à consule Sextus quæstor in oppidum Iugurthæ Vaccam. Cuius rei species erat acceptio frumenti, quod Calpurnius palàm legatis imperauerat: quoniam deditiois mora indutiæ agitabantur. Igitur Rex uti constituerat, in castra uenit, ac pauca præsentis consilio locutus, de inuidia sui facti, atq; uti in

*Vide pecunia qd possit

*Præsens cō filium.

F deditio

Satyra lex.

deditionem acciperetur, reliqua cum Bestia & Scauro secreta transegit. Deinde postero die quasi per Satyram legem, sententijs exquisitis, in deditionem accipitur. Sed uti pro consilio imperatum erat, Elephantum triginta, pecus, atque equi multi, non cum paruo argenti pondere Quaestori traduntur. Calpurnius Romam ad magistratus rogandos proficiscitur. In Numidia, & exercitu nostro pax agitabatur. Postquam res Africa gestas, quoque modo actae forent, fama divulgavit, Romae per omnes locos, & conuentus, de facto consulis agitari, apud plebem grauis inuidia, patres solliciti erant: probarent ne tantum flagitium, an decretum consulis subuerteret, parum constabat. Ac maxime eos potentia Scauri, quod is author, & socius Bestiae ferebatur, à uero, bonoque impediabat. At C. Memmius, cuius de libertate ingenij, & odio potentiae nobilitatis supra diximus, inter dubitationem & moras Senatus, in concionibus populum ad uindicandum hortari: monere, ne Remp. ne libertatem suam desererent: multa superba, & crudelia facinora nobilitatis ostendere, prorsus intentus omni modo plebis animum accendebat. Sed quoniam ea tempestate Romae Memmij facundia clara, pollensque fuit, decere existimaui unam ex tam multis orationem eius perscribere. Ac potissimum eam dicam, quam in concione post reditum Bestiae huiuscemodi uerbis disseruit.

Memmij facundia clara fuit.

C. MEMMI ORATIO.

MVLta

Multa me dehortantur à uobis Quirites, ni Insinuatio.
 Studium Reipub. omnia superet: opes fa-
 ctionis, uestra patientia, ius nullum, ac maxime quod
 innocentiae plus periculi, quam honoris est. Nam
 illa quidem piget dicere, his annis quindecim, quam
 ludibrio fueritis superbiae paucorum, quam foede,
 quamq; multi perierint uestri defensores, ut uobis
 animus ab ignauia atque socordia corruptus sit: qui
 ne nunc quidem obnoxij inimicis exurgitis: atq; etiã
 nunc timetis eos, quibus uos decet terrori esse. Sed
 quanquam hæc talia sunt, tamen obuiam ire factios-
 nis. potentiae animus subigit. Certe ego libertatem,
 quæ mihi à parente meo tradita est, experiar. Verũ
 id frustra, an ob rem faciam, in uestra manu situm
 est Quirites. Neq; ego uos hortor, quod sæpe maio Occupatio.
 res uestri fecere, uti contra iniurias armati eati:
 nihil ui, nihil secessione opus est, necesse est suomet-
 ipsi more, precipites eant. Occiso Tiberio Graccho,
 quem regnum sibi parare aiebant, in plebem Roma Narratio ca-
 lamitatum
 plebis.
 nam quæstiones graues habitæ sunt. Post C. Grac-
 chi & M. Fuluij cadem, itẽ uestri ordinis multi mor-
 tales in carcere necati sunt. Vtriusq; cladis non lex,
 uerum libido eorum finem fecit. Sed sanè fuerit re-
 gni reparatio, plebi sua iura restituere: quicquid sine
 sanguine ciuium ulcisci nequit, iure factum sit. Su-
 perioribus annis taciti indignabamini ærarium ex-
 pilari: Reges & populos liberos paucis nobilibus
 uectigal pendere: penes eosdem, & summam glo-
 riam,

riam, & maximas diuitias esse: tamen hæc talia fascino impune suscepisse, parum habuere. Itaque postremo leges, maiestas uestra diuina, & humana omnia hostibus tradita sunt. Neque eos, qui ea fecere pudet, aut poenitet: sed incedunt per ora uestra magnifice, sacerdotia, & consulatus, pars triumphos suos ostentantes, perinde quasi ea honori, non prædæ habeant. Serui ære parati, iniusta imperia domi-

Adhortatio ad recuperandam libertatem, & est à minori.

*Pro munimento habere

Ab exemplo maiorum.

norum non perferunt. Vos Quirites in Imperio nati, equo animo seruitutem toleratis? At qui sunt hi, qui Rempub. occupauerunt? homines sceleratissimi cruentis manibus, immani auaritia, nocentissimi, & ijdē superbissimi: quibus fides, decus, pietas, postremo honesta atq; inhonesta omnia quæstui sunt: pars eorum occidisse Tribunos plebis, alij quæstiones iniustas, plerique cædem in uos fecisse pro munimento habent. Itaq; quàm quisq; pessime fecit, tam maxime tutus est: metū à scelere suo ad ignauitiam uestram transtulere: quos omnes eadem cupere, eadem odisse, eadem metuere in unum coëgit. Sed hæc inter bonos amicitia, inter malos factio est. Quod si tantam uos libertatis curam haberetis, quàm illi ad dominationem accensi sunt, profecto neque Respubli. sicuti nunc uastaretur: & beneficia uestra penes optimos, non audacissimos forent. Maiores uestri parandi iuris, & maiestatis constituendæ gratia, bis per secessionem armati, Auentinum montem occupauerunt, uos pro libertate, quam ab illis accepistis, nonne summa

ope

ope nitentini? atq; eo uehemētius, quo maius dedecus est, parta amittere, quàm omnino non parauisse? Dicit aliquis, quid igitur censes? uindicandum in eos, qui hosti prodidere Rempub. non manu, neque ui, quod magis uos fecisse, quàm illis accidisse indignū est: uerum questionibus, & iudicio ipsius Iugurthæ: qui, si dediticius est, profecto iussis uestris obediens erit: sin ea contemnit, scilicet æstimabitis, qualis illa pax, aut deditio sit: ex qua ad Iugurtham scelerum impunitas, ad paucos potentes maxime diuitiæ, ad Remp. damna, atque dedecora peruenerint. Nisi forte dominationis eorum facietas nondum etiam uos tenet: & illa, quàm hæc tempora magis placent: cum regna, prouinciæ, leges, iura, iudicia, bella, atq; paces, postremo diuina, & humana omnia penes paucos erant. Vos autem, hoc est populus Rom. inuicti ab hostibus, imperatores omnium gentium, satis habebatis animam retinere. Nam seruitutem quidem quis uestrum recusare audebat? Atq; ego tametsi uirum flagitiosissimum existimo, impune iniuriam accepisse, tamen uos sceleratissimis hominibus ignoscere, quoniam ciues sunt, æquo animo paterer, ni misericordia in perniciem casura esset. Nam & illos, quantum importunitatis habent, parum est impune male fecisse, nisi deinde faciundi licentia eripiatur. Et uobis æterna sollicitudo remanebit, cum intelligetis aut seruiendum esse aut per manus libertatem retinendam. Nam fidei quidem, et concordie quæ spes

Confilium:

*Modestissima sententia Memmij.

Ab incommodo.

Virū, superfluū uidetur. Ab exemplo facti.

Præsertim
cū similitudo
morū sit ami-
citiae causa
ut dicit Ci-
cero.
Peroratio.
Amplifica-
tio per col-
lationem.

Vt discerna-
tis bonos à
malis.
Non itē in
usu priuato.

Facile em̄
quisq; imi-
tat id q̄ prin-
cipē teneriui-
det.
Qui iam an-
te Romā ad
comitia pro-
fect⁹ fuerat.

est? dominari illi uolunt, uos liberi esse: facere illē iniurias, uos prohibere: postremo socijs uestris ueluti hostibus, hostibus pro socijs utuntur. Potest ne in tam diuersis mentibus pax, aut amicitia esse? Quare moneo, hortorq; uos, ne tantum scelus impunitum omittatis. Non peculatus aerarij factus est: neque per uim socijs erepta pecunia. Quae quanquam grauiæ sunt, tamen consuetudine iam pro nihilo habentur. Hosti acerrimo prodita senatus authoritas, proditum imperium uestrum est: domi, militieq; Respub. uenalis fuit. Quae nisi quæsitæ erunt, nisi uindicatum in noxios, quid erit reliquum, nisi ut illis, qui ea fecere, obediētes uiuamus? Nam impune quidlibet facere, id est regem esse. Neq; ego uos Quirites hortor, ut iam malitis ciues uestros perperam, quā recte fecisse, sed ne ignoscendo malis, bonos perditū eatis. Ad hoc in Repu. multo præstat beneficij, q̄ maleficij immemorem esse, bonus tantum nodo se gnior sit, ubi negligas: at malus improbior. Ad hoc se iniuriæ non sint, haud sepe auxiliij egeas.

HAec atque alia huiusmodi sepe dicendo C. Memmius populo R. persuadet, uti L. Cassius, qui tum prætor erat, ad Iugurtham mitteretur, eūq; interposita fide publica, Romam duceret, quo facilius indicio regis Scauri, & reliquorum, quos pecunie captæ arcessēbant, delicta patefierent. Dum hæc Romæ geruntur, qui in Numidia relictī à Bestia exercitui præerant, secuti morem Imperatoris sui

sui plurima & flagitiosissima facinora fecere. Fuisse, qui auro corrupti, elephantas Iugurthæ traderent. Alij perfugas uenderent, pars ex pacatis prædas agebant. Tanta uis auaritiæ in animos eorum ueluti tabes inuaserat. At Cassius populi Romani perlata rogatione à C. Memmio, ac percussa omnino nobilitate, ad Iugurtham proficiscitur, eiq; timido, et ex conscientia diffidenti rebus suis, persuadet, quoniam se Pop. Romano dedisset, ne uim, quàm misericordiam eius experiri malit: priuatim præterea fidem suam interponit, quam ille non minoris, quàm publicam ducebat. Talis ea tempestate fama de Cassio erat. Igitur Iugurtha contra decus Regium cultu quàm maxime miserabili cum Cassio Romam uenit. Ac, tametsi in ipso magna uis animi erat, confirmatus ab omnibus, quorum potentia, aut scelere cuncta ea gesserat, quæ supra diximus: C. tamen Bebius tribunum plebis magna mercede parat, cuius impudentia contra ius, & iniurias omnes munitus foret. At C. Memmius aduocata concione, quanquam Regi infesta plebs erat, & pars in uincula duci iubebat, pars nisi socios sceleris sui aperiret, more maiorum de hoste supplicium sumi, dignitati magis quàm iræ consulens, sedare motus, & animos eorum mollire. Postremo confirmare fidem publicam per sese inuiolatam fore. Post ubi silentium coepit, producto Iugurtha, uerba facit: Romæ, Numidiæq; facinora eius memorat, scelera in patrem, fratresque ostēdit,

F iiij quibus

*Mallem legere: Qm se pop. Rom. dedidisset.

*C. Bebius.

†opes.
Quod alio
qui dicimus,
frustrari spe

Re infecta
intercedente
Bebio.

Occasio se-
quentis belli
dimissi Iu-
gurthæ.

Oderūt pec-
care malifor-
midine pœnæ

quibus iuuantibus, quibusq; ministris ea egerit: quan-
quam intelligat populus Rom. tamen uelle manifesta
magis ex illo habere. Si uerum aperiat, in fide & cle-
mentia populi Rom. magnam spem illi sitam: sin res-
ticeat, non socijs saluti fore, sed se, suasq; † spes corru-
pturum. Deinde, ubi Memmius dicendi finem fecit,
& Iugurtha respondere iussus est, C. Bebius tribus-
nus plebis, quem pecunia corruptum supra diximus,
Regem tacere iubet, ac tametsi multitudo, quæ in cō-
cione aderat, uehemēter accensa, terrebat eū clamo-
re, uultu, saepe impetu, atq; alijs oībus, quæ ira fieri
amat: uicit tamen Bebij impudentia. Ita populus ludi-
brio habitus, ex concione discessit. Iugurthæ, Bestiæq;
& cæteris, quos illa quæstio exagitabat, animi auge-
scunt. Erat ea tempestate Romæ quidā nomine Mas-
sua Gulussæ filius, Masinissæ nepos: qui quia in dis-
sensione regum, Iugurthæ aduersus fuerat, dedita
Cirtha, & Adherbale interfecto, profugus ex Afris-
ca abierat. Huic Spurius Albinus, qui proximo anno
post Bestiam cum Quinto Minutio Ruso consulatū
gerebat, persuadet, quoniam è stirpe Masinissæ sit,
Iugurthamq; ob scelera inuidia cum metu urgeat, re-
gnum Numidiæ ab Senatu petat. Auidus consul belli-
gerundi, mouere quā senescere omnia malebat. Ipsi
prouincia Numidia, Minutio Macedonia euenerat.
Quæ postquam Massua agitare cœpit, neq; Iugur-
thæ in amicis satis præsidij est, quod eorum alium
conscientia, alium mala fama & timor impediēbat.
Bomilcarī

Bomilcari proximo, ac maxime fido sibi imperat: precio, sicuti multa confecerat, insidiatores Massiue paret, ac maxime occulte. Sin id parum procedat, quouis modo Numidam interficiat. Bomilcar maturre regis mandata exequitur, & per homines talis negotij artifices, itinera, egressusq; eius, postremo loca, atq; tempora cuncta explorat. Deinde, ubi res postulabat, insidias tendit. Igitur unus ex eo numero, qui ad cædem parati erant, paulo incõsultius Massiuam aggreditur, illumq; obtruncat. Sed ipse deprehensus multis hortantibus, & in primis Albino consule indicium profitetur. Fit reus magis ex æquo & bono, quàm ex iure gentium Bomilcar comes eius, qui Romam fide publica uenerat. At Iugurtha manifestus tanti sceleris, non prius omisit contra uerum niti, quàm animaduertit super gratiam, atque pecuniam suam inuidiam facti esse. Igitur quanquam in priore actione ex amicis quinquaginta uades dederat, regno magis, quàm uadibus consulens: clam in Numidiam Bomilcarem demittit, ueritus ne reliquos populares metus inuaderet parendi sibi, si de illo supplicium sumptum foret. Et ipse paucis diebus eodẽ profectus est, iussus à senatu Italia decedere. Sed postquam Roma egressus est, fertur eò sæpe tacitus respiciens, postremo dixisse, urbem uenalem, & maturre perituram, si emptorem inuenerit.

Ne si res palã fiat, cõtra publicam fidem egisse iudicetur.

Insidias tendere, qd nos strui dicim?

*Reus ex eq & bono fit Bomilcar.

Plutarchus dicit eũ hoc dixisse, cũ in ductus fit, in triumphum Romæ.

INterim Albinus renouato bello, cõmeatum, stipendium, aliaq; quæ militibus usui forẽt, maturat in

F V Afris

Liuius ludifi-
cari dicit, sed
antiquitas u-
surpat utrū-
que.

•Seditiones
tribunitiæ
Remp. agi-
tabant.
Quod legiti-
mo tēpore
nō mittebat
successor.

Africam portare: ac statim ipse profectus est, uti an-
te comitia, quod tempus haud longe aberat, armis,
aut deditioe, aut quouis modo bellum conficeret.
At contra Iugurtha trahere omnia, & alias deinde
alias moræ caussas facere, polliceri deditioem, ac
deinde metum simulare, instanti cedere: & paulo-
post, ne sui diffiderent, instare: ita belli modo, mo-
do pacis mora consulem ludificare. Ac fuere qui tum
Albinum haud ignarum consilij regis existima-
rent. Neque ex tanta properantia tam facile tra-
ctum bellum, socordia magis, quàm dolo crederent.
Sed postquàm dilapso tempore comitorum dies ad-
uentabat, Albinus, Aulo fratre in castris propræ-
tore relicto, Romam decessit. Ea tempestate Romæ
seditionibus tribunitijs atrociter Resp. agitabatur.
Publius Lucius, & Lucullus Annius tribuni plebis
resistentibus collegis, continuare magistratum nite-
bantur, quæ dissensio totius anni comitia impedia-
bat. Ea mora in spem adductus Aulus, quem pro-
prætoe in castris relicto supra diximus, aut con-
ficiendi belli, aut terrore exercitus ab rege pecuniæ
capiundæ, milites mense Ianuario ex hybernis in
expeditionem euocat, magnisq; itineribus hyeme
aspera peruenit ad oppidum Suthul, ubi regis thes-
sauri erant. Quod, quanquam & seuitia temporis,
& opportunitate loci, neq; capi, neq; obsideri pote-
rat, nam circum murum situm in prærupti montis
extremo, planities limosa hyemalibus aquis paludem
fecerat

fecerat, tamē aut simulādi gratia, quo Regi formidiamē adderet, aut cupidine cæcus ob thesauros oppidi potiūdi, uineas agere, aggerē iacere, aliāq; que coespto usui forent, properare. At Iugurtha cognita uanitate, atque imperitia legati, subdole eius augere amentiam, misitare supplicantes legatos, ipse quasi uitabundus per saltuosa loca, & tramites exercitiū ductare: denique Aulum spe pactiois pepulit, uti relicto Suthule, in abditas regiones, sese ueluti cedentem insequeretur, ita delicta occultiora fore. In terea per homines callidos, die, noctuq; exercitum tentabat: centuriones, ducesq; turmarum, partim uti transfugerent, corrumpere: alij, signo dato, locum uti desererent. Que, postquā ex sententia instruxit, *Auli Albinicastra circumcincta a Iugurtha. intempesta nocte de improviso cum multitudine Numidarū Auli castra circūuenit. Milites Romani percussitum ultu insolito, arma capere, alij sese abdere: pars territos confirmare, trepidare, omnibus locis uis magna hostiū: coelū nocte, atq; nubibus obscuratum, periculum anceps: postremo fugere, an manere, tutius foret, in incerto erat. Sed ex eo numero, quos pauloante corruptos diximus, cohors una Ligurū, cū duabus turmis Thracū, et paucis gregarijs militibus transiere ad Regem: & cēturio primipili tertie legionis per munitionē, quā uti defenderet, acceperat, locū hostibus introēūdi dedit. Ea Numidæ cūcti irrupere, nostri fuga foeda: pleriq; abiectis armis, proximū collem occupare: nox atq; præda castro

Sub iugum
missi sunt
Romani.

Illi maxime
metuebant, qui
imperitiorum
nesciebant, ita
usu uenire,
ut alias uin-
camus, alias
uincamur.

Populi Ro.
iniussu nullum
foedus fieri
poterat.

rum, hostes, quo minus uictoria uterentur, remoras
ta sunt. Deinde, Iugurtha postero die cum Aulo in
colloquio uerba facit, tametsi ipsum cum exercitu fa-
me & ferro clausum tenet, tamen se humanarum re-
rum memorem, si secum foedus faceret, incolumes
omnes sub iugum missurum, praeterea uti diebus de-
cem Numidia decederet. Quae quanquam grauias, &
flagitij plena erant, tamen quia mortis metu multas-
bantur, sicuti Regi libuerat, pax conuenit. Sed ubi
ea Romae comperta sunt, metus atque moeror ciuitas-
tem inuasere, pars dolore pro gloria imperij, pars
insolita rerum bellicarum timere libertati. Aulo
omnes infesti, ac maxime qui bello saepe praecleari fue-
rant, quod armatus dedecore potius, quam manu sa-
lutem quaesierit. Ob ea consul Albinus ex delicto fra-
tris inuidiam, ac demum periculum timens, Senatum
de foedere consulebat, & tamen interim exercitui
supplementum scribere, ab socijs & nomine Lati-
no auxilia accersere, denique omnibus modis festi-
nare. Senatus ita uti par fuerat, decernit, suo atque
populi iniussu nullum potuisse foedus fieri. Consul
impeditus a Tribunis plebis, ne quas parauerat co-
pias, secum portaret, paucis diebus in Africam pro-
ficiscitur. Nam omnis exercitus uti conuenerat, Nus-
midia deductus in prouincia hyemabat. Postquam
eo uenit, quanquam persequi Iugurtham, & mederi
fraternae inuidiae animo ardebat, cognitis militibus,
quos praeter fugam soluto Imperio, licentia atque la-
scitia

sciua corruerat, & copia rerum, statuit nihil sibi
 agitandum. Interea Romæ Brachus Mamillus Leme
 tanus tribunus plebis rogationem ad populum pro
 mulgat, uti quæreretur in eos, quorum consilio Ius
 gurtha Senatus decreta neglexisset, quiq; ab eo in le
 gationibus, aut imperijs pecunias accepissent, qui ele
 phantos, quiq; perfugas tradidissent, itemq; qui de
 pace aut bello cum hostibus pactiones fecissent. Huic
 rogationi partim conscij sibi, alij ex partium inuis
 dia pericula metuentes, quoniam aperte resistere nõ
 poterant, quin illa, & alia talia placere sibi faterens
 tur, occulte per amicos, ac maxime per homines Las
 tini nominis, & socios Italicos impedimenta para
 bant, Sed plebs incredibile est memoratu, quantum
 intenta fuerit, quantaq; ui rogationem iusserit, decre
 uerit, uoluerit, magis odio nobilitatis, cui mala illa
 parabantur, quàm cura Reipub. tanta libido in par
 tibus erat. Igitur cæteris metu percussis, M. Scaurus,
 quem legatum Bestiæ fuisse supra docuimus, inter læ
 titiam plebis, & suorum fugam, trepida etiam tum
 ciuitate, cum ex Mamilli rogatione tres quæsitores
 rogarentur, effecerat, uti ipse in eo numero creare
 tur. Sed quæstione exercitata asperere, uiolenterq; ex
 rumore & libidine plebis, ut sæpe nobilitatem, sic ea
 tempestate plebem ex secundis rebus insolentia ces
 perat. Cæterum mos partium popularium, & senas
 tus factionum, ac deinde omnium malarum artium,
 & paucis ante annis Romæ ortus est otio, atq; abũ
 dantia

*Rogationẽ
iubere.

*Secũdæ res
insolentiam
pariunt.

Excursus de
ciuilibus fa
ctionibus.

Africa retinuit Romam in officio.

Id est, nulli rei rationem habebant.

dantia earum rerum, quæ prima mortales ducunt. Nam ante Carthaginem deletam, populus, & senatus Romanus, placide modesteq; inter se Rempub. tractabant: neque gloria, neque dominationis certamen inter ciues erat: metus hostilis in bonis artibus ciuitatem retinebat. Sed ubi illa formido mentibus decessit, scilicet ea quæ secundæ res amant, lasciuia, atque superbia incessere. Ita, quod in aduersis rebus optauerant, otium postquam adepti sunt, asperius, acerbiusq; fuit. Namq; cœpere nobilitas dignitatem in superbiam, plebes libertatem in libidinem uertere: sibi quisq; ducere, trahere, rapere. Ita omnia in duas partes abstracta sunt. Resp. quæ media fuerat, dilacerata est. Cæterum nobilitas factione magis polbat. Plebis uis soluta, atque in multitudine dispersa minus poterat. Paucorum arbitrio belli, domique Respub. agitabatur: penes eosdem ærarium, prouinciae, magistratus, gloriæ, triumphiq; crāt. Populus militia aq; inopia urgebatur. Prædas bellicas imperatores cum paucis diripiebant. Interea parentes, aut parui liberi militum, uti quisque potentiori confinis erat, seditus pellebantur. Ita cum potentia auaritia sine modo, modestiaq; inuadere, polluere, & uas stare omnia: nihil pensi, neque sancti habere, quo ad semetipsam præcipitauit. Nam ubi prim. um ex nobilitate reperti sunt, qui ueram gloriam iniustæ potentie anteponerent, moueri ciuitas, & dissensio ciuiliis quasi permissio terræ oriri cœpit. Nam postquã
Tiberius

Tiberius, & C. Gracchus, quorum maiores Punico *Gracchi
 atque alijs bellis multum Reip. addiderant, uindica
 re plebem in libertatem, & paucorum scelera pate
 facere cœpere, nobilitas noxia, atque eò percussa,
 modo per socios, ac nomen Latinum, interdum per
 equites Romanos, quos spes societatis à plebe dimos
 uerat, Gracchorum actionibus obuiam ierat. Et pri
 mo Tiberium, deinde paucos post annos eadem in
 grediētem C. Tribunum pleb. alterum, alterū trium
 uirum colonijs deducendis cum M. Fulvio Flacco
 ferro necauerat. Et sanè Gracchis cupidine uictoriæ
 haud satis moderatus animus fuit. Sed bono uinci sa
 tius est, quàm malo more iniuriam uincere. Igitur ea
 uictoria nobilitas ex libidine sua usa, multos morta
 les ferro, aut fuga extinxit: plusq; in reliquū sibi ti
 moris, q̄ potentiaē addidit. Quæ res plerunque ma
 gnas ciuitates pessumdedit, dū alteri alteros uincere
 quouis modo, & uictos acerbius ulcisci uolūt. Sed de
 studijs partium, et oībus ciuitatis moribus si singilla
 tim, aut pro magnitudine parē differere, tēpus, q̄ res
 maturius me deseret. Quamobrē ad inceptū redeo.

Post Auli foedus, exercitusq; nostri foedam fugā
 Metellus, & Syllanus consules designati, prouin
 cias inter se partiuerant: Metelloque Numidia eue
 nerat, acri uiro, & quanq̄ aduerso populi partibus,
 fama tamen equabili et inuiolata. Is ubi primū magi
 stratū ingressus est, alia omnia sibi cum collega comu
 nia ratus, ad bellum, quod gesturus erat, animū inten
 dit.

Abusi sunt
 uictoria.

Vtrinq; pec
 catum est,
 Gracchi ni
 mis magno
 motu rē age
 bant, Sena
 tus nimis cru
 deliter uindi
 cabat.

Ingressi ma
 gistratū, alio
 qui inire &
 suscipere mā
 gistratum.

dit. Igitur diffidens ueteri exercitui milites eligere, scribere, praesidia undiq; accersere: arma, tela, equos & cetera instrumenta militiae parare: Ad hoc com-
meatum affatim, deniq; omnia quae in bello uario & multarum rerum egenti usui esse solent. Ceterum ad ea patranda Senatus auctoritate, socij, nomenq; Las-
tinum & Reges ultro auxilia mittendo, postremo omnis ciuitas summo studio adnitebatur. Itaq; ex sen-
tentia omnibus rebus paratis, compositisq; in Numi-
diam proficiscitur, magna spe ciuium: cum propter bonas artes, tum maxime quod aduersum diuitias in-

Nomen Ro-
manū ubiq;
male audiit
propter aua-
ritiam.

Quantū pro-
pter comitia
sero in Afri-
cam uenerit,
ut in aestiuis
exercitus
diu esse non
potuerit.

uictum animum gerebat: & auaritia magistratuum ante id tempus in Numidia nostrae opes contuse, hostiumq; auctae erant. Sed ubi in Africam uenit, exercitus ei traditur à Spurio Albino proconsule, iners, imbellis, neq; periculi, neq; laboris patiens: lingua, quàm manu promptior, praedator ex socijs, & ipse praeda hostium sine imperio & modestia habitus. Ita imperatori nouo plus ex malis moribus sollicitudinis, quàm ex copia militum auxiliij, aut bonae spei accedebat. Statuit tamen Metellus, quanquã & aestiuorum tempus, comitiorum mora imminuerat, & exspectatione euentus ciuium animos intentos putabat, non prius bellum attingere, quàm maiorum disciplina milites laborare coëgisset. Nam Albinus Auli fratris, exercitusq; clade percussus, postquàm decreuerat non egredi prouincia, quantum temporis aestiuorum in imperio fuit, plerunq; milites in statutis castris has

stris habebat: nisi cum odor, aut pabuli egestas locū mutare subegerat. Sed neq; more militari uigilię deducebantur: uti cuiq; libebat, ab signis aberat. Lixę permisti cum militibus, die, noctuq; uagabantur, & palantes agros uastare, uillas expugnare, pecoris & mancipiorum prędas certantes agitare: ea mutare cum mercatoribus uino aduectitio, & alijs talibus. Pręterea frumentum publice datum uendere, panē in dies mercari: postremo quęcunque dici, aut fingi queunt ignauia, luxurięq; probra, in illo exercitu cuncta fuere, & alia amplius. Sed in ea difficultate Metellum non minus quā in rebus hostilibus magnum & sapientem uirum fuisse comperio: tanta temperantia inter ambitionem, sęuitiamq; moderatum. Namq; edicto primo adiumenta ignauia sustulisse dicitur: ne quisquam in castris panem, aut quem alium coctum cibum uenderet, ne lixę exercitum sequerentur, ne miles gregarius in castris, neue in agmine seruum, aut iumentum haberet, cęteris arte modum statuisse. Pręterea transversis itineribus cotidie castra mouere, iuxta ac si hostes adessent, uallo atque fossa munire. Vigilias crebras ponere, & eas ipse cum legatis circuire. Item in agmine in primis modo, modo in postremis, sępe in medio adesse, ne quispiam ordine egrederetur: ut cum signis frequentes incederent, miles cibum & arma portaret. Ita prohibendo à delictis magis, quā uindicando, exercitum breui confirmauit. Interea Iugurtha ubi quę

*Exercitus
Albini solutissime uixit

Necq; nimiti indulgebat militi, quod est ambitionis, neq; defatigabat, qđ est sęuitię. Nam disciplina Romana suas sibi sarcinas ferebat singuli milites.

• Numidarū
ingenia.

Funda, cyn
schlenck.

Metellus agebat ex nuntijs accepit, simul de inno-
cētia eius certior Romæ factus, diffidere suis rebus,
ac tum demum ueram deditiōē facere conatus est.
Igitur legatos ad consulem cum supplicijs mittit, quī
tantummodo ipsi, liberisq; uitam peterent, alia oīa
dederent populo Rom. Sed Metello iam antea experi-
mentis cognitum erat, genus Numidarum infidum,
ingenio mobili nouarum rerum auidum esse. Itaq; le-
gatos alium ab alio diuersos aggreditur: ac paulatim
tentando, postquam opportunos sibi cognouit,
multa pollicendo persuadet, uti Iugurtham maxime
uiuū: sin id parum procedat, necatum sibi trade-
rent. Ceterum palam, quæ ex uoluntate forent, Re-
gi nuntiare iubet. Deinde ipse paucis diebus, inten-
to, atq; infesto exercitu in Numidiā procedit. Vbi
contra belli faciem tuguria plena hominum, pecora,
cultoresq; in agris erant: ex oppidis & mappalibus
præfecti Regis obuiam procedebant: parati frumen-
tum dare, commatū portare, postremo omnia, quæ
imperarentur, facere. Neq; Metellus minus iccirco,
sed pariter ac si hostes adessent, munito agmine in-
cedere, late explorare: omnia illa deditiōis signa
ostentui credere, & insidijs locum tētare. Itaq; ipse
cum expeditis cohortibus, item funditorum & sa-
gittariorum delecta manu apud primos erat. In pos-
tremo C. Marius legatus cum equitibus curabat. In
utrunq; latus auxiliarios equites, tribunis legionū,
& præfectis cohortium dispertuerat: ut cum his
permistis

permisti uelites, quocumq; accederent, equitatus ho-
 stium propulsarent. Nam in Iugurtha tantus dolus,
 tantaq; peritia locorum, & militiæ inerat, ut absens
 an præsens, pacem an bellum gerens perniciosior es-
 set, in incerto haberetur. Erat haud longe ab eo itine-
 nere, quò Metellus pergebat, oppidum Numidarum
 nomine Vacca, forum rerum uenaliū totius regni Vacca, fre-
 maxime celebratum: ubi & incolere, & mercari cō quens impo-
 sueuerant Italici generis multi mortales. Huic cons rium.
 sul simul tentandi gratia, & si paterentur opportus
 nitates loci, præsidium imposuit. Præterea imperas
 uit frumentum, & alia, quæ bello usui forent, com-
 portare: ratus id, quod res monebat, frequentiam ne-
 gociatorum, et comneatum iuuaturum exercitum,
 etiã paratis rebus munimēto fore. Inter hæc negotia
 Iugurtha impensius legatos supplices mittere, pacē
 orare: præter suam, liberorumq; uitam omnia Metel-
 lo dedere. Quos item consul uti priores illectos ad
 proditionem domum dimittebat, Regi pacem, quam
 postulabat neq; abnuere, neq; polliceri: & inter eas
 moras promissa legatorum expectare. Iugurtha ubi
 Metelli dicta cum factis cōposuit, ac suis se artibus De dedendo
 tentari animaduertit: quippe cui uerbis pax nuntia- Iugurtha.
 batur, ceterū re bellū asperrimū erat, urbs maxima
 alienata, ager hostibus cognitus, animi populariū tē-
 tati, coactus rerū necessitudine, statuit armis certa-
 re. Igitur explorato hostiū itinere, in spē uictoriæ
 adductus, ex opportunitate loci, q̄ maximas potest
 G ij copias

• Muthul flumen.
Necq; colebatur, necq; natura ferebat aliquid.

Argumentū
à necessario.

copias omnium generum parat, ac per tramites occultos exercitum Metelli anteuenit. Erat in ea parte Numidiæ, quam Adherbal in diuisione possederat, flumen à meridie oriens nomine Muthul: à quo mōs aberat fermè milia passuum uiginti tractu pari, uastus ab natura & humano cultu: sed ex eo medio quasi collis oriebatur in immensum pertingens, uestitus oleastro, ac Myrtetis, alijsq; generibus arborū, quæ humo arida atq; harenosa gignuntur. Media autē planicies, deserta, penuria aquæ, præter flumini propinqua loca: ea confita arbutis, pecore atq; cultoribus frequentabantur. Igitur in eo colle, quem transuerso itinere porrectum docuimus, Iugurtha extenuata suorum acie confedit. Elephantis, & parthi copiarum pedestrium Bomilcarē præfecit, eumq; edocet, quæ ageret. Ipse propior monti cum omni equitatu, et peditibus delectis suos collocat. Decim singulas turmas, & manipulos circuiens monet, atque obtestatur, uti memores pristinæ uirtutis, & uictoriæ, sese, regnumq; suum ab Romanorum avaritia defendant. Cum ijs certamen fore, quos antea uictos sub iugum miserint. Ducem illis, non animum mutatum, quæ ab imperatore decuerint, omnia suis prouisa: locum superiorem, ut prudentes cum imperitis, ne pauciores cum pluribus, aut rudes cum bello melioribus manum consererent. Proinde parati, intenti q; essent, signo dato, Romanos inuadere: illum diē, aut omnes labores & uictorias confirmaturum, aut
maxima

maximarum erumnarum initium fore. Ad hoc uiri-
 tim uti quenq; ob militare facinus pecunia, aut hono-
 re extulerat, commune facere beneficij sui, & eum
 ipsum alijs ostentare. Postremo pro cuiusq; ingenio
 pollicendo, minitendo, obtestando, alium alio modo
 excitare: cum interim Metellus ignarus hostium,
 monte digrediens, cum exercitu conspicitur. Primo
 dubius, quid nam insolita facies ostenderet. Nam in-
 ter uirgulta equi, Numidiæq; consederant, neq; plas-
 nè occultati humilitate arborum, & tamen quid nã
 esset, incerti, cum natura loci, tum dolo ipsi, atq; si-
 gna militaria obscurati. Deinde breui cognitis insi-
 dijs, paulisper agmen constituit. Ibi commutatis or-
 dinibus in dextro latere, quod proximum hostibus
 erat, triplicibus subsidijs aciem instruxit. Inter mani-
 pulos funditores & sagittarios dispersit, equitatũ
 omnem in cornibus locat. Ac pauca pro tempore mi-
 lites cohortatus, aciem sicuti instruxerat, transuer-
 sis principijs in planum deducit. Sed ubi Numidas
 quietos neq; colle digredi animaduertit, ueritus ex
 anni tempore, et inopia aquæ ne siti conficeretur ex-
 ercitus, Rutilium legatum cum expeditis cohorti-
 bus, et parte equitum præmisit ad flumen, uti locum
 castris antecaperet, existimans hostes crebro impe-
 tu, & transuersis prælijs iter suum remoratu-
 ros: et quoniã armis diffiderent, lassitudinem, & sitim mili-
 tum tentatu-
 ros. Deinde ipse pro re, atq; loco sicuti
 monte descenderat, paulatim procedere, Marium

Græca cõstru-
 ctione dixit,
 obscurati si-
 gna milita-
 ria, pro ob-
 scuratis si-
 gnis militari-
 bus, existi-
 mans futurũ
 ut Romani
 exercitũ cre-
 bro inuaden-
 do & ludifi-
 cando diu-
 tius eo loco
 teneat Iugur-
 tha, atq; ita
 tandem siti
 conficiat.

post principia habere, ipse cum sinistrae aë equitibus esse, qui in agmine principes facti erant. At Iugurtha ubi extremum agmen Metelli primos suos prætergressum uidet, præsidio quasi duum milium pedatum montem occupat, quâ Metellus descenderat: ne forte cedentibus aduersarijs receptui, ac post munimento foret. Deinde repente signo dato hostes inuadit. Numidæ alij postremo cedere, pars à sinistra, ac dextera tentare, infensi adesse, instare, atq; omnibus locis Ro. ordines conturbare. Quorum etiam qui firmioribus animis obuij hostibus fuerant, ludificati in incerto prælio ipsi modo eminus sauciabantur, neque contra feriendi, aut conferendi manuum copia erat. Ante iam docti ab Iugurtha equites, ubi Romanorum turma insequi coeperat, non confertim, in unum sese recipiebant: sed alius aliò quâ maxime diuersi. Ita numero priores, si à persequendo hostes deterrere nequiuerant, disiectos ab tergo, aut lateribus circumueniebant: sin opportunior fugæ collis, quâ campi fuerat: ea uero consueti Numidarum equi facile interuirgulta euadere: nostros asperitas & insolentia loci retinebat. Cæterum facies totius negotij uaria, incerta, fœda, atq; miserabilis. Dispersi à suis, pars cedere, alij insequi, neq; signa neq; ordines obseruare: ubi quenq; periculum ceperat, ibi resistere, ac propulsare: arma, tela, equi, uiri, hostes, atq; ciues permisti: nihil consilio, neq; imperio agi: fors omnia regere. Itaq; multum diei processerat, cum etiam tum

euentus

Bona pars di
ei erat exacta

euentus in incerto erat. Deniq; omnibus modis labo-
 re, & æstu languidus Metellus, ubi uidet Numidas
 instare minus, paulatim milites in unū conducit: or-
 dines restituit, & cohortes legionarias quatuor ad-
 uersus pedites hostiū collocat. Eorū magna pars su-
 perioribus locis fessa confederat: simul orare, et hor-
 tari milites, ne deficerent, neu paterentur hostes fu-
 gientes uincere: neq; illis castra esse, neq; munimen-
 tum ullum, quò cedentes tenderent: in armis omnia
 sita. Sed ne Iugurtha quidē interea quietus erat, cir-
 cuire, hortari, renouare præliū, & ipse cū delectis
 tentare oīa: subuenire suis, hostibus dubijs instare,
 quos firmos cognouerat eminus pugnādo retinere.
 Eo modo inter se duo imperatores summi uiri certa-
 bant. Ipsi pares, cæterum opibus disparibus, nā Me-
 tello uirtus militum erat, locus aduersus. Iugurthæ
 alia omnia, præter milites opportuna. Deniq; Roma-
 ni, ubi intelligunt, neq; sibi profugium esse, neq; ab
 hoste copiam pugnandi fieri, & iam diei uester ade-
 rat, aduerso colle sicuti præceptum fuerat, euadunt.
 Amisso loco Numidæ fusi, fugatiq; pauci interiere, *Fundis ex-
 plerosq; uelocitas, & regio hostibus ignara tutata ^{ercitus Iu-}
 sunt. Interea Bomilcar, quem elephantis, & copiarū ^{gurthæ.}
 parti pedestrium præfectum ab Iugurtha supra di-
 ximus, ubi eum Rutilius prætergressus est, paulatim
 suos in æquum locum deducit. Ac dum legatus ad flu-
 mē, quò præmissus erat, festinans pergit, quietus uti-
 res postulabat, aciē exornat, neq; remittit, quid ubi ^{Aciam ex-}
^{ornat,}

Quo occur-
reret hostico
tendente ad
flumen.

Non cepe-
runt praelium
Romano
more pro
cursu hostes
inuadentes.

XL. elephā
ti interfecti.

Alii metum
incutere.

que hostis ageret explorare. Postquam Rutilium cō-
sedisse iam, & animo uacuum accepit, simulq; ex Iu-
gurthæ praelio clamorem augeri, ueritus ne legatus
cognita re laborantibus suis auxilio foret, aciem,
quam diffidens uirtuti militum arcte statuerat, quo
hostium itineri officeret, latius porrigit, eoq; modo
ad Rutilij castra procedit. Romani ex improviso pul-
ueris uim magnam animaduertunt. Nam prospectū
ager arbutis consitus prohibebat, & primo rati hu-
mum aridam uento agitari, post ubi equabilem ma-
nere, & sicuti acies mouebatur, magis magisq; ap-
propinquare uident, cognita re properantes, arma
capiunt, ac pro castris, sicuti imperabatur, cōsistunt.
Deinde, ubi propius uentum est, utrinq; magno cla-
more concurritur. Numidæ tantummodo remorati,
dum in Elephantis auxilium putant, postquam eos
impeditos ramis arborum, atq; ita disiectos circum-
ueniri uident, fugam faciunt: ac pleriq; abiectis ar-
mis, collis aut noctis, quæ iam aderat, auxilio inte-
gri abeunt. Elephantum quatuor capti, reliqui omnes
quadraginta numero interfecti. At Romani, quan-
quam itinere, atq; opere castrorum & praelio fessi,
laticq; erant: tamen, quod Metellus amplius opinio-
ne morabatur instructi, intentiq; obuiam procedunt.
Nam dolus Numidarum nihil languidi, neque remis-
si patiebatur. Ac primo obscura nocte, postquã haud
procul inter se erant, strepitu uelut hostes aduentas-
re, alteri apud alteros formidinem simul & tumule-
tum face-

tum facere, & penè imprudentia esset admissum facinus miserabile, ni utrinque præmissi equites rem explorauissent. Igitur pro metu repente gaudiū exortum est. Milites alius alium læti appellant, acta edocent, atq; audiunt: sua quisq; fortia facta ad cœlum effert. Quippe res humanæ ita sese habent, in uictoria uel ignauis gloriari licet, aduersæ res etiam bonos + delectant. Metellus in iisdem castris quatuor + detractans duo moratus, saucios cum cura reficit, meritos in prælijs more militiæ donat, uniuersos in concione laudat, atq; agit gratias: hortatur ad cætera, quæ leuia sunt: parem animum gerant, pro uictoria satis pugnatum, reliquos labores pro præda fore. Tamen interim transfugas, & alios opportunos, Iugurtha ubi gentium, aut quid agitare, cum paucis ne esset, an exercitum haberet, ut sese uictus gereret, exploratum misit. At ille sese in loca saltuosa, & natura munita receperat: ibiq; cogebat exercitum numero hominū ampliorem, sed hebetem, infirmumq; agri, ac pecoris magis, quàm belli cultorem. Id ea gratia eueniebat, quod præter regios equites nemo omnium Numidarum ex fuga regem sequitur: quò cuiusque *Numidarum mos. animus fert, eò discedunt. Neq; id flagitium militiæ Flagitiū pro crimine, die ducitur, ita se mores habent. Igitur Metellus, ubi uidet animum Regis etiam tum ferocem esse, bellum schand. renouari, quod nisi ex illius libidine geri non posset, præterea inimicum certamen sibi cum hostibus, minore detrimento illos uinci, quàm suos uincere: statuit

non praelijs, neq; in acie, sed alio more bellum gerendum. Itaq; in loca Numidia opulentissima pergit: agros uastat: multa castella, & oppida temere munita, aut sine praesidio capit, incenditq;: puberes interficit, iubet alia omnia militum esse praedam. Ea formidine multi mortales Romanis dediti obsides, frumentum, & alia quae usui forent, affatim praebita, ubicumq; res postulabat, praesidium impositum. Quae negotia multo magis, quam praelium male pugnatum ab suis regem terrebant. Quippe cuius spes omnis in fuga sita erat, sequi cogebatur: & qui sua loca defendere nequiverat, in alienis bellum gerere. Tamen ex inopia, quod optimum uidebatur consilium capit: exercitum plerumq; in iisdem locis opperiri iubet. Ipse cum delectis equitibus Metellum sequitur, nocturnis, & cuius itineribus ignoratus, Romanos palantes repente aggreditur. Eorum pleriq; inermes cadunt, multi capiuntur: nemo omnium intactus profugit: & Numidae priusquam ex castris subueniretur, sicuti iussi erant in proximos colles discedunt. Interim Romae gaudium ingens ortum cognitis rebus Metelli, ut sese, & exercitum more maiorum gereret: ut in aduerso loco uictor tantum uirtute fuisset, hostium agro potiretur. Iugurtham magnificum ex Auli socordia, spem salutis in solitudine, aut fuga coegisset habere. Itaque senatus ob ea feliciter acta Dijs immortalibus supplicia decernere. Ciuitas trepida antea, sollicita de belli euentu, leta agere: de
Metello

In quae loca ipse Metellum secutus fuerat.

Alia supplicationem. & supplicationes decretae sunt.

Metello fama præclara esse. Igitur eo intentior ad
 uictoriam niti, omnibus modis festinare: cauere ta-
 men necubi hosti opportunus fieret, meminisse post
 gloriam inuidiam sequi, ita quo clarior, eo magis an-
 xius erat. Neq; post insidias Iugurthæ effuso exerci-
 tu prædari. Vbi frumento aut pabulo opus erat, co-
 hortēs cum omni equitatu præsidium agitabant. Exer-
 citus partē ipse, reliquos Marius ducebat. Sed igne
 magis, quàm præda ager uastabatur, duobus locis
 haud longe inter se castra faciebant. Vbi ui opus
 erat, cuncti aderant: cæterum quo fuga, atque for-
 mido latius cresceret, diuersi agebant. Eo tempore
 Iugurtha per colles sequi, tempus aut locum pugnae
 querere, quā uenturum hostem audierat: pabulum,
 & aquarum fontes, quorum penuria erat, corrumpere:
 modo se Metello, interdum Mario ostendere:
 postremos in agmine tentare, ac statim in colles re-
 gredi. Rursus alijs, post alijs mimitari: neq; prælium
 facere, neque otium pati, tantummodo hostem ab in-
 cepto retinere. Romanus imperator ubi se dolis fa-
 tigari uidet, neq; ab hoste copiam pugnandi fieri,
 urbem magnam, & in ea parte qua sita erat, arcem
 regni nomine Zamam, statuit oppugnare: ratus, id
 quod negotium poscebat, Iugurtham laborantibus suis
 auxilio uenturum, ibiq; prælium fore. At ille quæ pa-
 rabantur à perfugis edoctus, magnis itineribus Me-
 tellum anteuenit, oppidanos hortatur, ut moenia
 defendant additis auxilio perfugis: quod genus ex-
 copijs

rvōm.

Id ē, agebāt
 excubias, &
 erant in sta-
 tione,

*Dolus
 belli.

Metell^o Za-
 mam obfide
 re parat.

Verbum hi-
storicū, fru-
mentatum.

Pugnam fa-
cere.

*Mobiles Nu-
midæ.

copijs regis, quod fallere nequibat, firmissimum erat
Præterea pollicetur in tempore semet cum exerci-
tu adfore. Ita compositis rebus in loca, quàm maxis-
me occulta discedit: ac paulo post cognoscit Mariū
ex itinere frumentatum cum paucis cohortibus Sicc-
cam missum, quod oppidum primum omnium post
malam pugnam ab Rege defecerat. Eò cum delectis
equitibus noctu pergit, & iam egredientibus Roma-
nis in porta pugnam facit: simul magna uoce Siccen-
ses hortatur, uti cohortes ab tergo circumueniant:
fortunam illis præclari facinoris casum dare, si id fe-
cerint postea sese in regno, illos in libertate sine me-
tu ætatem acturos. At ni Marius signa inferre, atq;
euadere oppido properauisset, profecto cuncti, aut
magna pars Siccensium fidem mutauissent: tanta mo-
bilitate sese Numidæ gerunt. Sed milites Iugurthini
paulisper à Rege sustentati, postquam maiore uē
hostes urgent, paucis amissis profugi discedunt.
Marius ad Zamam peruenit. Id oppidum in campo
situm, magis opere, quàm natura munitum erat, nul-
lius idoneæ rei egens, armis, uirisq; opulentem. Igi-
tur Metellus pro tempore, atq; loco paratis rebus
cuncta moenia cum exercitu circumuenit. Legatis
imperat, ubi quisq; curaret: deinde signo dato undiq;
que simul clamor ingens exoritur: neq; ea res Numi-
das terret, infensi, intentiq; sine tumultu manēt, præ-
lium incipitur: Romani pro ingenio quisque, pars
eminus glande, aut lapidibus pugnare; alij succede-
re, de

re, ac modo murum suffodere, modo scalis aggredi, cupere praelium in manibus facere. Contra ea oppidani in proximos saxa uoluere, sudes, pila, praeter ea picem sulphure, & tæda mistam ardenti mittere. Sed ne illos quidem, qui procul manserant, timor animi satis muniuerat. Nam plerosq; iacula tormentis, aut manu emissa uulnerabāt: pariq; periculo, sed fama impari boni, atq; ignaui erant. Dum apud Zamam sic certatur, Iugurtha ex improviso castra hostium cum magna manu inuadit: remissis qui in praesidio erant, & omnia magis, quam praelium expectantibus portam irrupit. At nostri repentino metu percussi, sibi quisq; pro moribus consulunt: alij fugere, alij arma capere: magna pars uulnerati, aut occisi sunt. Ceterum ex omni multitudine non amplius quadraginta memores nominis Romani, grege facto locum cepere paulo, quam alij editiorem: neq; inde maxima ui depelli quiuerunt, sed tela eminus missa remittere: pauci in pluribus minus frustrari: sin Numidiae propius accessissent, ibi uero uirtutem ostendere, & eos maxima ui cedere, fundere, atque fugare. Interim Metellus cū acerrime rem gereret, clamorē & tumultū hostilem à tergo accepit. Deinde conuerso equo animaduertit fugam ad se uersum fieri, quæ res indicabat populares esse. Igitur equitatum omnem ad castra propere misit, ac statim C. Marium cum cohortibus sociorum, eumq; lachrymans per amicitia, perq; Remp. obsecrat, ne quam

Qui per metum sibi prospexerant ut abessent à mœnibus, adeoq; à periculo q̄ longissime. A tergo irrupit in castra.

Facilius de mōte pugnetur, q̄ aduersus montem.

CONTIN.

contumeliam remanere ni exercitu uictore, neue ho-
 stes inultos abire sinat. Ille breui mādata efficit. At
 Iugurtha munimento castrorum impeditus, cum alij
 super uallum precipitarentur, alij in angustijs ipse
 sibi properantes officerent, multis amissis in loca ma-
 nita sese recepit. Metellus infecto negotio, postquā
 nox aderat, in castra cum exercitu reuertitur. Igi-
 tur postero die priusquam ad oppugnandum egres-
 deretur, equitatum omnem in ea parte, qua regis ad-
 uentus erat pro castris agitare iubet: portas & pro-
 xima loca tribunis dispartit. Dein ipse pergit ad op-
 pidum, atque uti superiore die murum aggreditur.
 Interim Iugurtha ex occulto repente nostros inuas-
 dit: qui in proximo locati fuerant, paulisper territi
 perturbantur, reliqui cito subueniunt. Neq; diutius
 Numidæ resistere quiuissent, ni pedites cum equitis
 bus permisti, magnam cladem in congressu facerent:
 quibus illi freti, non uti equestri praelio solet sequi,
 deinde cedere, sed aduersis equis concurrere, impli-
 care, ac perturbare aciem. Ita expeditis peditibus
 suis, hostes penè uictos dare. Eodem tempore apud
 Zamam magna ui certabatur. Vbi quisq; legatus aut
 tribunus curabat, eo acerrime niti: neq; alius in alia
 magis, quam in sese spem habere: pariterq; oppidani
 agere, oppugnare, aut parare omnibus locis: auidius
 alteri alteros sauciare, quàm semet tegere. Clamor
 permistus hortatione, letitia, gemitu. Item strepitus
 armorum ad coelum ferri, tela utrinq; uolare. Sed il-
 li, qui

Virtute pedi-
 tum res de-
 sensa est.

li, qui mœnia defensabant, ubi hostes paululum modo pugnam remiserant, intenti prælium equestre prospectabant. Eos, uti quæq; Iugurthæ res erant, letos modo, modo pauidos animaduertes, ac sicuti à suis audiri, aut cerni possent, monere alij, alij hortari, aut manu significare, aut niti corporibus, huc, & illuc quasi vitabundi, aut iaciētes tela agitare. Quod ubi Mario cognitum est, nam is in ea parte curabat, cōsulto lenius agere, ac diffidentiam rei simulare, pati Numidas sine tumultu, regis prælium uisere. Ita illis studio suorum astrictis repente magna ui murum aggreditur, & iam schalis aggressi milites propè summa ceperāt. Cum oppidani cōcurrunt, lapides, ignē, præterea alia tela ingerunt. Nostri primo resistere, deinde ubi una, atq; alteræ schalæ comminutæ sunt, qui supersteterant afflicti sunt: cæteri quoquo modo potuere, pauci integri, magna pars confecti uulneribus abeunt. Deniq; utrinq; prælium nox diremit. Metellus postquã uidet frustra inceptum, neq; oppidum capi, neq; Iugurtham niti nisi ex insidijs, aut de suo loco pugnam facere, & iam æstatem exactã esse, ab Zama discedit: et in his urbibus, quæ à rege defecerāt, satisq; munitæ loco, aut mœnibus erāt, præsidia imponit. Cæterum exercitum in provincia, quæ proxima est Numidiæ, hyemandi gratia collocat. Neq; id tempus ex aliorum more quieti, aut luxurie concedit. Sed quoniam armis bellum parum procedebat, insidias regi per amicos tendere; & eos

Egregia Hy
potyposis,
quæ iterum
atq; iterum
est legēda.

Metellus tē
dit insidias
Iugurthæ

rum

**Prouidere
mihi.**

**Ne Numidæ
ipfi prodant
eum.**

rum perfidia pro armis uti parat. Igitur Bomilcarum, qui Romæ cum Iugurtha fuerat, & inde uadibus datis de Massiua nece clam iudiciū fugerat: quod ei per maximam amicitiam, maxima copia fallendi erat, multis pollicitationibus aggreditur, ac primo efficit, uti ad se colloquendi gratia occultus ueniat. Deinde fide data, si Iugurtham uiuum, aut necatum sibi tradidisset, fore, uti illi senatus impunitatem, & sua omnia concederet: facile Numidæ persuadet: cū ingenio infido, tum metuenti, ne si pax cum Romanis fieret, ipse per conditiones ad supplicium traderetur. Is ubi primum opportunum fuit, Iugurtham anxium, ac miseratam fortunas suas accedit, monet, atq; lachrymans obtestatur, uti aliquando sibi, liberisq; & genti Numidarum optime merita prouideat. Omnibus prælijs sese uictos, agrum uastatum, multos mortales captos, occisos, regni opes comminutas esse, satis sæpe iam et uirtutem militum, & fortunam tentatam: caueat ne illo cunctante Numidæ sibi consulant. His atq; talibus alijs ad deditiōnem animum Regis impellit. Mittuntur ad Imperatorē legati, qui Iugurtham imperata facturum dicerent, ac sine ulla pactione sese, regnumq; in illius fidem tradere. Metellus propere cūctos Senatorij ordinis ex hybernis accersiri iubet. Eorum et aliorum, quos idoneos ducebat, consilium habet. Ita more maiorum ex consilij decreto, per legatos Iugurthæ imperat, argenti pondo ducenta milia, Elefantos omnes

omnes, equorum, & armorum aliquantulum. Quæ postquam sine mora facta sunt, iubet omnes perfugas uinctos adduci. Eorum magna pars uti iussum erat adducti: pauci cum primum deditio cœpit, ad Regem Bocchum in Mauritaniam abierant. Igitur Iugurtha ubi armis, uirisq; et pecunia spoliatus est, dum ipse ad imperandum Tisidium uocaretur, rursus cœpit flectere animum suum, & ex mala conscientia digna timere. Deniq; multis diebus per dubitationem consumptis, cum modo tædio rerum aduersarum omnia bello potiora duceret, interdum ipse secum reputaret, quàm grauis casus in seruitium ex regno foret, multis magnisq; præsijs nequicquam perditis, de integro resumit bellum, & Romæ Senatus de provincijs consultus, Numidiam Metello decreuerat. Per idem tempus Vticae forte C. Mario per hostias Dijs supplicanti, magna, atque mirabilia portendi aruspex dixerat: proinde, quæ animo agitabat, fretus Dijs ageret, fortunam, quàm sæpissime experiretur, cuncta prospera euentura. At illum iam antea consulatus ingens cupido exagitabat: ad quem capiendum præter uetustatem familiæ, omnia abunde erant. Industria, probitas, militiæ magna scientia, animus belli ingens, domi modicus, libidinis & diuitiarum uictor, tantummodo gloriæ audus. Sed

Locus ille iucundus & plenus eruditionis.

Aruspex felicissima oîz portedit C. Mario.

+Is. Marius Arpinas fuit.

H sese ex

se se exercuit: ita inter bonas artes integrum ingenium breui adoleuit. Ergo ubi primum tribunatum militarem à populo petit, plerisque faciem eius ignorantibus, facile notus per omnes tribus declaratur. Deinde ab eo magistratu alium post alium sibi peperit: semperque in potestatibus eo modo agitabat, ut ampliore, quam gerebat, dignus haberetur. Tamen is ad id locorum talis uir (nam postea ambitioe princeps datus est) consulatum appetere non audebat. Etiam tum alios magistratus plebs, consulatum nobilitas, in

• Per manus tradere.

• Superbia commune nobilitatis malum in Metello.

Debere se continere intra suam pelluculam.

ter se per manus tradebat. Nouus nemo tam clarus, neque tam egregius factis erat, quin is indignus illo honore, et quasi pollutus haberetur. Igitur ubi Marius aruspicias dicta eodem intendere uidet, quò cupido animi hortabatur, ab Metello petendi gratia missionem rogat. Cui quanquam uirtus, gloria, atque alia optanda bonis superabant, tamen inerat contemptor animus, et superbia, commune nobilitatis malum. Itaque primum commotus insolita re, mirari eius consilium, et quasi per amicitiam monere, ne tam praua inciperet, neu super fortunam animum geres ret: non omnia omnibus cupienda esse: debere illi res suas satis placere: postremo caueret id petere à populo Romano, quod illi iure negaretur. Postquam hæc atque alia talia dixit, neque animus Marij flectitur, respondit ubi potuisset primum per negotia publicæ facturum sese quæ peteret. Ac postea sæpius eadem postulantem fertur dixisse, ne festinaret abire: satis mature

illum

illum cum filio suo consulatum petiturum. (Is eo tēpore in Contubernio patris ibidē militabat, annos natus circiter xx.) Quæ res Marium pro honore, quem affectabat, contra Metellum uehementer accēderat. Ita cupidine, atq; ira, pessimis consultoribus, grassari: neq; facto ullo, neq; dicto abstinere, quod modo ambitiosum foret. Milites quibus in Hybernis præerat, laxiore imperio, quàm antea habere. Apud negotiatores, quorum magna multitudo Vticæ erat, criminose simul, & magnifice de bello loqui, dimidia pars exercitus si sibi permitteretur, paucis diebus Iugurtham in catenis habiturum: ab Imperatore cōsulto bellum trahi, quod homo inanis, & regie superbie imperio nimis gauderet. Quæ omnia illis eo firmiora uidebantur, quia diuturnitate belli res familiares corruperant, & animo cupienti nihil satis festinatur. Erat præterea in exercitu nostro Numida quidā nomine Gauda, Manastabilis filius, Masinisse nepos, quē Micipsa testamento secundum heredem scripserat, morbis confectus, et ob eam causam mente paululum immutata. Cui Metellus petenti more regum, ut sellam iuxta poneret, item postea custodia causa turmam equitum Romanorū, utrunq; negauerat: honorem, quod eorum modo foret, quos Populus Romanus Reges appellauisset: præsidium, quod contumeliosum in eos foret, si equites Romani satellites Numidæ traderentur. Hunc Marius anxium aggreditur, atq; hortatur, ut contumeliarū in impe-

ΓΥΩΜΗ.

*Pessimis cōsultores.

Res familiaris multū acceperat detrimenti.

*Etiam celeritas in desiderio mora est.

ratores cum suo auxilio poenas petat : hominem ob morbos animo parum ualido , secunda oratione extollit, illum Regem ingentem uirum , Masinissæ nepotem esse, si Iugurtha captus aut occisus foret, Imperium Numidiæ sine mora habiturum. Id adeo mature posse euenire, si ipse consul ad id bellum missus foret. Itaq; & illum, & equites Romanos, milites, & negotiatores, alios ipse, plerosq; spes pacis impellit, uti Romam ad suos necessarios asperere in Metellum de bello scribant, Marium imperatorem posscant. Sic à multis illi mortalibus honestissima suffragatione consulatus petebatur, simul ea tempestate plebs nobilitate fusa, per legem* Mamiliam nouos extollebat. Ita Mario cuncta procedere. Interim Iugurtha postquam omissa deditioe bellum incipit, cū magna cura parare omnia, festinare, cogere exercitum, ciuitates, quæ ab se defecerant, formidine aut ostentando præmia affectare, communire suos locos, arma, tela: aliaq; quæ spe pacis amiserat, reficere, aut commercari, seruitia Romanorum allicere: & eos ipsos, qui in præsidijs erant, pecunia tentare: prorsus nihil intactum, neq; quietum pati, cuncta agitare. Igitur Vaccenses, quo Metellus initio Iugurtha pacificante præsidium imposuerat, fatigati Regis supplicijs, neq; antea uoluntate alienati, principes ciuitatis inter se coniurant. Nam uulgus, uti plerumq; solet, & maxime Numidarum, ingenio mobili, seditiosum atq; discordiosum erat, cupidum nouarum

•Manliam.
Qua lege cautum erat, ut re male gesta à nobilitate, mandarent nouis hominibus mandata.

Verbū historici pacificæ re, ut legati ueniunt pacificatum, & tūc nō possum ubiuis uti.

nouarum rerum, quieti & otio aduersum. Deinde compositis inter se rebus, in diem tertium constituunt, quod is festus, celebratusque per omnem Africam, ludum & lasciuiam magis, quam formidinem ostentabat. Sed ubi tempus fuit, centuriones, tribunosque militares, & ipsum praefectum oppidi Titum Turpilium Syllanum, alius alium domos suas inuadunt, eos omnes praeter Turpilium inter epulas obtruncant. Postea milites palantes, inermes, quippe in tali die, & sine Imperio aggrediuntur. Idem plebs facit, pars edocti à nobilitate, alij studio talium rerum incitati, quibus acta, consiliumque ignorantibus, tumultus ipse, & res nouae satis placebant. Romani milites percussi improviso metu, incerti ignarique quid potissimum facerent, †trepidare, arcem oppidi, ubi signa & scuta erant, praesidium hostium, & portae ante clausae fugam prohibebant. Ad hoc mulieres, puerique pro tectis aedificiorum saxa, et alia, quae locus praebat, certatim mittere. Ita neque caueri anceps malum, neque à fortissimis infirmissimo generi resisti posse. Iuxta boni, malique, strenui, & imbelles multi obtruncari. In ea tanta asperitate saeuissimis Numidis, & oppido undique clauso, Turpilius praefectus unus ex omnibus Italicis profugit intactus. Id misericordia ne hospitis, an pactione an casu ita euenit, parum comperimus, nisi quod illi in tanto malo turpis uita, integra fama potior fuit, improbus, intestabilisque uidetur. Metellus ubi postquam de re-

Numidae.

†trepidare.
Ad arcem.Romani milites apud Vaccam occiduntur.
*Turpilius unus ex omnibus euasit.Intestabilis,
.i. infamis.

bus Vaccæ actis comperit, paulisper moestus è cōspēctu abiit. Deinde ubi ira, et aegritudo permista sunt, cum maxima cura ultum ire iniurias festinat. Legionem cum qua hyemabat, & quàm plurimos potest Numidas equites, pariter cū occasu solis expeditos educit. Et postera die circiter horam tertiam peruenit in quandam planiciem, locis paulo superioribus circumuentam. Ibi milites fessos itineris magnitudine, & iam abnuentes omnia, edocet oppidum Vaccam non amplius mille passum abesse, decere illos æquo animo pati reliquum laborem, dum pro ciuibus suis, uiris fortissimis, atq; miserrimis poenas caperent, præterea prædam benigne ostentat. Sic animis eorum arrectis, equites in primo latere, pedites quã arctissime pergere, et signa occultare iubet. Vaccenses ubi animaduertere ad se uorsum exercitum pergere, primo, uti res erat, Metellum esse rati, portas clausere. Deinde ubi neq; agros uastari, & eos, qui primi aderant Numidas equites uidēt, rursus Iugurthã arbitrati, cū magno gaudio obuij procedūt. Equites, peditesq; repente signo dato, alij uulgum effusum oppido cedere, alij ad portas festinare, pars turres capere, ira atq; spes prædæ amplius, quã lassitudo posse. Ita Vaccenses biduum modo ex perfidia letati. Ciuitas magna atq; opulenta poenæ cūcta, aut prædæ fuit. Turpilius, quem præfectum oppidi unū ex omnibus profugisse supra ostēdimus, iussus à Metello causam dicere, postquã sese parum expurgat, condemna

In uallē quã
dã peruenit.

Pœnas ca-
pere.

•Stratage-
na Metelli.

•Turpilius
supplitio af-
ficitur.

condemna

condemnatus, uerberatusq; poenas capite soluit. Nā
 is ciuis ex Collatia erat. Per idem tempus Bomilcar,
 cuius impulsu Iugurtha deditioem, quam metu de-
 seruit, incoeperat: suspectus regi, & ipse eum suspi-
 ciens, nouas res cupere, ad pernitiem eius dolum
 querere, die, noctuq; fatigare animum. Deniq; oīa
 tentando, socium sibi adiungit Nabdalsam hominem
 nobilem, magnis operibus clarum, acceptumq; popu-
 laribus suis, qui plerunq; exercitum ductare seor-
 sum ab rege, & omnes res exequi solitus erat, quæ
 Iugurthæ fesso, aut maioribus astricto superauerāt,
 ex quo illi gloria, opesq; inuentæ. Igitur utriusq; cō-
 silio dies insidijs statuitur: cætera, uti res posceret,
 ex tempore parare placuit. Nabdalsa ad exercitum
 profectus est, quem inter hyberna Romanorum ius-
 sus habebat, ne ager inultis hostibus uastaretur. Is
 postquam magnitudine facinoris perculsus, ad tem-
 pus non uenit, metusq; rem impediebat, Bomilcar si-
 mul cupidus incepta patrādi, et timore socij anxius,
 ne omissio uetere cōsilio nouum quæreret, literas ad
 eum per homines fideleis mittit, in quīs mollitiem,
 socordiamq; uiri accusare, testare deos per quos iu-
 rasset, monere ne præmia Metelli in pestem conuer-
 teret. Iugurthæ exitū adesse. Cæterum suāne, an uir-
 tute Metelli periret, id modo agitari. Proinde repu-
 taret animo suo præmia an cruciatū mallet. Sed cū
 hæ literæ adlatæ sunt, forte Nabdalsa exercito cor-
 pore fessus, in lecto quæscibat, ubi cognitis Bomilcaris

Anxiū esse
 uertere aīm
 in oēs par-
 tes, sicut in
 rebus pericu-
 losis fit.
 *Nabdalsa.

Elegans ad-
 fectus.

• Aegrū ani-
mū facile so-
mnus oppri-
mit.

In causa ho-
nesta utimur
iudice.

Proditor in
turpi causa
dicitur.

Animus ty-
rāni nusquā
quietus aut
securus esse
pōt, timetur
enim ab oī-
bus, & con-
tra ipse oēs
timet.

uerbis, primo cura, deinde uti aegrum animum solet, somnus cepit. Erat ei Numida quidam negotiorum curator, fidus, acceptusq; & omnium consiliorum nisi nouissimi particeps. Qui postquam adlatas lites audiuit, & ex cōsuetudine ratus opera, aut ingenio suo opus esse, in tabernaculum introiuit, dormiente illo epistolam super caput in puluino temere positam sumit, ac perlegit. Deinde propere cognitis insidijs ad regem pergit. Nabdalsa paulo post expectatus, ubi neq; epistolam reperit, & rem omnē uti acta erat ex perfugis cognouit, primo indicem persequi conatus, postquam id frustra fuit, Iugurthā placandi gratia accedit, dicit quæ ipse parauisset facere, perfidia clientis sui præuenta, lachrymans obtestatur per amicitia, perq; sua antea fideliter acta, ne super tali scelere suspectū sese haberet. Ad ea rex aliter atq; animo gerebat, placide respondit. Bomilcare atq; alijs multis, quos socios insidiarum cognosuerat, interfectis, iram oppresserat, ne qua ex eo negotio seditio oriretur. Neq; post id locorum Iugurthæ dies, aut nox ulla quieta fuit: neq; loco, neq; mortali cuiquam, aut tempori satis credere. Ciues, hostesq; iuxta metuere, circumspectare omnia et omni strepitu pauescere: alio atq; alio loco sæpe contra decus regium noctu requiescere: interdum somno excitus arreptis armis tumultum facere: ita formidine quasi uecordia exagitari. Igitur Metellus ubi de casu Bomilcaris, & iudicio patefacto ex perfugis cognouit

cognouit: rursus tanquam ad integrum bellum cuncta parat, festinatq; Marium fatigantem de professione, simul & inuitum, & offensum sibi, parū idoneum ratus, domum dimittit. Et Romæ plebes literis, quæ de Metello ac Mario missæ erant, cognitæ, uolenti animo de ambobus acceperant. Imperatori nobilitas, quæ antea decori fuerat, inuidiæ esse. At illi alteri generis humilitas fauorem addiderat. Ceterum in utroq; magis studia partium, quàm mala, aut bona sua moderantur. Præterea seditiosi magistratus uulgius exagitare, Metellum omnibus concionibus capitis arcessere: Marij uirtutem in maius celebrare. Deniq; plebs sic est accensa, uti opifices, agrestesq; omnes, quorum res, fidesq; in manibus sitæ erant, relictis operibus frequentarent Marium: & sua necessaria post illius honorem ducerent. Ita percussa nobilitate, post multas tempestates nouo homini consulatus mandatur, & postea populus à Tribuno plebis Lucio Manlio Mantino rogatus, quem uellet cum Iugurtha bellum gerere, frequens Marium iussit. Sed senatus paulo ante Metello Numidiam decreuerat. Ea res frustra fuit. Eodem tempore Iugurtha amissis amicis, quorum plerosq; ipse necauerat, ceteri formidine pars ad Romanos, alij ad Regem Bocchum perfugerant, cum neq; bellum geri sine ministris posset, & nouorum fidem in tanta perfidia ueterum experiri periculosum duceret, uagus, incertusq; agitabatur: neq; illi res ulla, neq; consilium, aut

Metell^o Mariū dimittit.

Vulgius oīa mauult quā moram.

Romana forma loquendi

Nouus hō qui inclarescit uirtute sua.

*Bocchus rex.

H V quis

quisquam hominum satis placebat. Itinera praefectosque in dies mutare, modo aduersum hostes, interdum in solitudines pergere: saepe in fuga, ac paulo post spem in armis habere: dubitare uirtuti, an fidei popularium minus crederet: ita quocumque intenderrat, res aduersae erant. Sed inter eas moras repente sese Metellus cum exercitu ostendit. Numidae ab Iugurtha pro tempore parati, instructique: deinde praesidium incipitur. Qua in parte Rex pugnae adfuit, ibi aliquandiu certatum est. Ceteri omnes eius milites primo congressu pulsati, fugatique: Romani signorum, et armorum, et aliquanto numero hostium potiti.

• Numidarum spes in pedibus.

Nam ferme Numidas in omnibus praesidiis magis pedes, quam arma tutati sunt. Ea fuga Iugurtha impensius modo rebus suis diffidens, cum perfugis, et parte equitatus in solitudines, dein Thalam peruenit. Id oppidum magnum, atque opulentum: ibique plerique thesauri, filiorumque eius multus pueritiae cultus erat.

• Superuadere.

Quae postquam Metello comperta sunt, quanquam inter Thalam, flumenque proximum in spacio millium quinquaginta, loca arida, atque uasta esse cognouerat: tamen spe patrandi belli, si eius oppidi potitus foret, omnes asperitates superuadere, ac naturam loci etiam uincere aggreditur. Igitur omnia iumenta sarcinis leuari iubet, nisi frumento dierum decem. Ceterum utres modo, et alia aquae idonea portari. Praeterea conquirat ex agris quam plurimum potest domiti pecoris: eoque imponit uasa cuiusque modi, sed pleraque lignea

lignea collecta ex tugurijs Numidarum. Ad hoc fini-
 timis imperat, qui se post regis fugam, Metello dedi-
 derant, quamplurimum + quisq; aquæ portaret: diē,
 locumq; ubi præsto foret, prædicit ipse ex flumine,
 quam proximam oppido aquam esse supra diximus:
 iumenta onerat. Eo modo instructus ad Thalam pro-
 ficiscitur. Deinde ubi ad id loci uentum est, quò Nu-
 midis præceperat, & castra posita, munitaq; sunt,
 tanta repente cælo missa uis aquæ dicitur, ut ea mo-
 do exercitui satis superq; foret. Præterea commea-
 tus spe amplior: quia Numidæ sicuti pleriq; in noua
 deditioe, officia intenderant. Cæterum milites reli-
 gione pluuiæ magis usi: eaq; res multum animis eorū
 addiderat. Nam rati sese Dijs immortalibus curæ es-
 se. Deinde postero die contra opinionem Iugurthæ,
 ad Thalam perueniunt. Oppidani qui se locorū aspe-
 ritate munitos crediderant, magna, atq; insolita re
 percussi, nihilo segnius bellum parare: idem nostri
 facere. Sed rex nihil iam Metello infectum credens:
 quippe qui omnia arma, tela, equos, locos, tempora,
 denique naturam ipsam cæteris imperitantem, indis-
 tria uicerat, cum liberis, & magna parte pecuniæ
 ex oppido noctu profugit. Neque postea in ullo lo-
 co amplius uno die, aut una nocte moratus, simulas-
 bat sese negotij gratia properare. Cæterū proditio-
 nem timebat, quam uitare posse celeritate putabat.
 Nam talia consilia per otium ex opportunitate cas-
 pi. At Metellus ubi oppidanos prælio intentos, si-
 mul

Non solum
 rusticis in-
 strumentis,
 uerū etiam à
 popularib.
 portatur a
 qua.
 + ut.

Certabāt in
 ter se officijs

mul oppidum & operibus & loco munitum uidet,
 uallo fossaq; moenia circumuenit. Deinde locis ex co-
 pia maxime idoneis uineas agere, superq; aggerem
 iacere, impositis & super aggerem turribus opus
 & ministros tutari. Contra hæc oppidani festina-
 re, parare, prorsus ab utrisque nihil reliquum fieri.
 Deniq; Romani multo ante labore, prælijsq; fatiga-
 ti, post dies quadraginta, quàm eò uentum erat, opa-
 pido modo potiti, præda omnis à perfugis corrup-
 ta est. Hi postquam murum arietibus feriri, resq;
 suas aduersas uident, aurum, argētumq;, & alia, quæ
 prima ducuntur, domum regiam comportant. Ibiq;
 uino & epulis onerati: illaq; & domum, & semet
 igni corrumpunt: & quas uicti ab hostibus poenas
 metuerant, eas ipsi uolentes perpendere. Sed pariter
 cum capta Thala legati ex oppido Lepti ad Metel-
 lum uenerant, orantes uti præsidium, præfectumq;
 eò mitteret. Hamilcarem quendam hominem nobile,
 factiosum, nouis rebus studere: aduersum quem neq;
 imperia magistratuum, neq; leges ualere: id ni festi-
 naret, in summo periculo suam salutem, & illorum
 socios fore. Nam Leptitani iam inde à principio bel-
 li Iugurthini ad Bestiam consulem, & postea Romã
 miserant, amicitiam, societatemq; rogatum. Deinde
 ubi ea impetrata, semper boni, fidelesq; mansere: &
 cuncta à Bestia, Albino, Metelloq; impetrata gnauis-
 ter fecerãt. Itaq; ab imperatore facile quæ petebãt,
 adepti. Missæ sunt eò cohortes Ligurum quatuor
 & C.

*Administri

*Numidæ
oia corrup-
punt igni.

& C. Annius praefectus. Id oppidum ab Sydonijs cōditum est: quos accepimus profugos ob discordias ciuiles nauibus in eos locos uenisse: ceterum situm inter duas syrteis, quibus nomen ex re inditum. *Syrteis unde dictæ.
 Nam duo sunt sinus propè in extrema Africa, impares magnitudine, pari natura: quorum proxima terra praecalta sunt. Cetera, uti fors tulit, alta, alia intēpestate uadosa. Nam ubi mare magnum esse, & sauis re coepit uentis, limum, harenamq; & saxa ingentia fluctus trahunt. Ita facies locorum cum uentis simul mutatur. Syrtes ab tractu nominatæ. Eius ciuitatis lingua, modo conuersa connubio Numidarum, legū, cultusq; pleraq; Sydonica, quæ eo facilius retinebantur, quod procul ab imperio Regis ætatem agebant. Inter illos & frequentem Numidiam, multi, uasti q; loci erant. Sed quoniam in has regiones per Lepitanorum negotia uenimus, nō indignum uidetur, Memorable facinus duorum Carthagenensium.
 egregium, atq; memorabile facinus duorum Carthagenensium memorare. Eam rem nos locus admonuit. Qua tempestate Carthagenenses pleræq; Africæ imperitabant: Cirenenses quoq; magni, atq; opulenti fuere. Ager in medio harenosus una +facie. specie. Neque flumen, neq; mons erat, qui fines eorum discerneret: quæ res eos magno, diuturnoq; bello inter se habuit. Postquàm utrinq; legiones, item classes sæpe fusæ, fugatæq; & alteri alteros aliquantulum attriuerant, ueriti ne mox uictos, uictoresq; defessos alius aggredetur, per indutias sponsionem faciunt, uti certo die legas

die legati domo proficiscerentur: quo in loco inter se obuij fuissent, ibi communis utriusq; populi finis haberetur. Igitur Carthagine duo fratres missi, quibus nomen Philænes erat, maturauere iter pergere: Cirenenses tardius iere. Id socordiâne, an casu acciderit, parum cognoui. Cæterum solet in illis locis tēpestas haud secus, atq; in mari retinere. Nā ubi per loca æqualia & nuda gignentium, uentus coortus arenam humo excitauit, ea magna ui agitata, ora, oculosq; implere solet: ita prospectu impedito morari iter. Postquàm Cyrenenses aliquanto posteriores sese uident, & ob rem corruptam domi pœnas metuunt, criminari Carthaginenseis ante tempus domo digressos: conturbare rem. Deniq; omnia malle, quā uicti abire. Sed cum Pœni aliam conditionem tantummodo æquam peterent. Græci optionē Carthaginensibus faciunt: ut uel illi quo fines populo suo peterent, ibi uiui obruerentur, uel eadem conditione sese, quem in locum uellent processuros. Philæni conditione probata, seq; uitamq; suam Reip. condonauere: ita uiui obruti. Carthaginenses in eo loco Philænis fratribus aras consecrauere, alijsq; illis domi honores constituti. Nunc ad rem redeo.

Ivgurtha postquàm amissa Thala nihil satis firmum contra Metellum putat, per magnas solitudines cum paucis profectus, peruenit ad Getulos, genus hominum ferum, incultumq;, & eo tēpore ignarum nominis Romani. Eorum multitudinem in unū cogit,

*Getuli.
Genus, cui nullus erat usus civilis.

eogit, ac paulatim consuefacit ordines habere, signa sequi, Imperium obseruare, item alia militaria facere. Præterea Regis Bocchi proximos magnis muneribus, & maioribus promissis, ad studium sui perducit: quibus adiutoribus Regem aggressus, impellit, uti aduersum Romanos bellum incipiat. Id ea gratia facilius, procliuiusq; fuit, quod Bocchus initio huiusce belli Legatos Romam miserat, fœdus, & amicitiam petiit. Quam rem opportunissimam incepto bello pauci impediuerant, cæci auaritia, quibus omnia honesta, atque inhonesta uendere mos erat. Etiam antea Iugurthæ filia Boccho nupserat. Verum ea necessitudo apud Numidas, Maurosq; leuis ducitur: quia singuli pro opibus quisque quamplurimas uxores, denas alij, alij plures habent: sed reges eò amplius. Ita animus multitudinem distrahitur, nullam pro sociis obtinet, pariter omnes uiles sunt. Igitur in locum ambobus placitum exercitus conueniunt: ibi fide data, & accepta, Iugurtha Bocchi animum oratione accendit: Romanos iniustos, profunda auaritia, communes omnium hostes esse: eandem illos causam belli habere cum Boccho, quam secum & cum alijs gentibus libidine imperitandi, quibus omnia regna aduersa sint: tum sese, paulo ante Carthaginiensibus, item regem Persen, post uti quisq; opulentissimus uidebitur, ita Romanis hostem fore. His, atq; alijs talibus dictis, ad Cirtham oppidum iter constituunt, quod ibi Q. Metellus prædam, captiuosq; & impedia

Pauci. i. nobi
les à Iugur-
tha corrupti.
*Numidæ &
Mauri pro
opib⁹ ducunt
uxores.

impedimenta locauerat. Ita Iugurtha ratus, aut ca-
pta urbe operæ precium fore: aut si dux Romanus
auxilio suis uenisset, prælio sese certaturos. Nam Cal-
lidus id modo festinabat Bocchi pacem imminuere,
ne mox agitando aliud, quàm bellum mallet. Impera-
tor postquam de regum societate cognouit, non te-
mere, neque uti sæpe iam uicto Iugurtha consueue-
rat, omnibus locis pugnandi copiam facit. Cæterum
haud procul ab Cirtha castris munitis reges opperi-
tur: melius esse ratus cognitis Mauris, quoniam is
nouus hostis accesserat, ex commodo pugnam face-
re. Interim Roma per literas certior fit prouinciam

• Mario de-
cernitur Nu-
midia.

M. Cic. dixit
set præter de
corum, anti-
qua forma
sermonis.

Quod recta
& libera in-
genia impa-
tiētius ferāt
iniuriam.

Numidiam Mario datam. Nam consulem factum an-
tea acceperat. Quibus rebus supra bonum, atq; ho-
nestum perculsus, neq; lachrymas tenere, neq; mode-
rari linguam uir egregius in alijs artibus, nimis mol-
liter ægritudinem pati. Quam rem alij in superbiam
uertebant, alij bonum ingenium contumelia accensum
esse, multi quod iam parta uictoria ex manibus
eriperetur. Nobis satis cognitum est, illum magis ho-
nore Marij, quàm iniuria sua excruciatum: neque
tam anxie laturum fuisse, si ad epta prouincia alij,
quàm Mario traderetur. Igitur eo dolore impeditus,
& quia stultitiæ uidebatur alienam rē suo periculo
curare, Legatos ad Bocchum mittit postulatum, ne
sine caussa hostis populo Ro. fieret: habere tum ma-
gnam copiam societatis, amicitiaeq; coniungendæ,
quæ potior bello esset: & quanquam opibus suis con-
fideret,

fideret, tamen non debere incerta pro certis mutare. Omne bellum sumi facile, ceterum agerrime desinere: non in eiusdem potestate initium eius, & finem esse. Incipere cuius etiam ignaui licere, non deponi nisi cum uictores uelint. Proinde, sibi regnoque suo consuleret, neu florentes res suas cum Iugurthæ perditis misceret. Ad ea rex satis placide uerba facit: sese pacem cupere: sed Iugurthæ fortunarum miseri, si eadem illi copia fieret, omnia conuentura. Rursum imperator contra postulata Bocchi nuntios mittit. Ille probare partim, alia abnuere. Eo modo sæpe ab utroque missis, remissisque nuntijs tempus procedere, & ex Metelli uoluntate bellum intactum trahi. At Marius, ut supra diximus, cupientissima plebe consul factus, postquam ei prouinciam Numidiam populus iussit, antea iam infestus nobilitati, tum uero multus atque ferox instare. Singulos modo, uniuersos ledere: dictitare sese consulatum ex uictis illis spolia cepisse: alia præterea magnifica pro se, & illis dolentia. Interim quæ bello opus erant prima habere, postulare legionibus supplementum, auxilia à populis & regibus, sociisque arcessere. Præterea ex Latio fortissimum quenque plerosque militia, paucos fama cognitos accire, & ambiendo cogere homines emeritis stipendijs secum proficisci: neque illi Senatus, quam aduersus erat, de ullo negotio abnuere audebat. Ceterum supplementum etiã letus decreuerat, quia neque plebe militiam uolente putabatur Marius

*Bellum ex arbitrio sumitur non ponitur quæ ad modum amor.

Hic redit ad Marium.

Quando legiones explebantur, supplementum dicitur.

aut belli usum, aut studia vulgi amissurus. Sed ea res frustra sperata, tanta libido cum Mario eundi pluresq; inuaserat, sese quisq; præda locupletē fore, uictorem domū rediturū: alia huiuscemodi animis trahēbant, & eos non paulum oratione sua Marius arserat. Nam postquā omnibus, quæ postulauerat decretis, milites scribere uult, hortandi causa simul, & nobilitatem uti consueuerat exagitandi, concionem populi aduocauit. Deinde hoc modo disseruit.

ORATIO MARI.

SCio ego Quirites, plerosq; non iisdem artibus Imperium à uobis petere, & postquā adepti sunt gerere: primo industrios, supplices modicos esse, deinde per ignauiam, & superbiam ætatem agere. Sed mihi cōtra uidetur. Nam quo uniuersa Resp. pluris est, quā consulatus, aut prætura, eo maiore cura illum administrari, quā hæc peti debere. Neq; me fallit, quantum cum uestro maximo beneficio negotij sustineam: bellum parare, simul & ærario parcere: cogere ad militiam eos, quos nolis offendere: domi, forisq; omnia curare, & ea agere inter inuidos, occursantes factiosos, opinione Quirites asperius est. Ad hoc alij si deliquere, uetus nobilitas, maiorum fortia facta, cognatorum & affinium opes, multæ clientelæ, omnia hæc præsidio adsunt. Mihi spes omnes in memet sitæ, quas necesse est uirtute & innocentia tutari. Nam alia infirma sunt, & illud intelligo Quirites, omnium ora in me conuersa esse,

Exordium q̄
captat bene-
uolentiam à
ratione regē
di magistra-
tus.

A sua per-
sona.

Γνῶμη.
* Virtus &
innocentia.

esse, equos, bonosq; fauere: quippe beneficia mea Remp. procedunt, nobilitatem locū inuadendi quaerere. Quo mihi acrius adnitendū est, ut neq; uos capiāmini, & illi frustra sint. Ita ad hoc ætatis à pueritia fui, ut omnes labores, pericula consueta habeā.

Quæ ante uestra beneficia gratuito faciebam, ea uti accepta mercede deseram, nō est consiliū Quirites. Scilicet non dū collato in me honore.

Illis difficile est in potestatibus tēperare, qui per ambitionē sese probos simulauere. Mihi qui oēm ætatē

in optimis artibus egi, benefacere iā ex consuetudine in naturā uertitur. Bellū me gerere cū Iugurtha iussistis, quā rem nobilitas ægerrime tulit. Quæso, reputate cū animis uestris, nū id mutare melius sit. *Ex consuetudine benefaciendi natura.

Ecquē ex illo globo nobilitatis ad hoc, aut aliud tale negotium mittatis hominē ueteris prosapiae, ac multarū imaginum, & nullius stipendij, scilicet ut in tanta

re ignarus omniū trepidet, festinet, sumat aliquē ex populo monitorē sui officij. Ita plerunq; euenit, ut quē uos imperare iussistis, is sibi imperatorem alium

querat. Atqui ego scio, qui postquam consules facti sunt, acta maiorum, & Græcorum militaria præcepta legere cœperint, præposterii homines.

Nam gerere quā fieri tempore posterius, re atq; usu prius est. Comparete nunc Quirites, me hominem nouum cū illorum superbia. Quæ illi audire, & legere solent, eorum partem uidi, alia gessi: quæ illi literis, ea ego didici militando. Nunc uos existimate, facta, an dicta pluris sint. In imperio nihil perniciosius q̄ ex alio sapere.

Contemnuunt nouitatem meam, Præposterii homines, q̄ inuerso ordine rē aggrediuntur.

I J EGO

Elegans dilutio.

*Qui sint uere nobiles.

*Voluptas pugnat cum præmijs uirtutis.

Elegans
ΕΥΩΜΗ.

Locus communis.

*Maiorū gloria posteris lumen est.

Causatur se quoque nobile esse, siquidē uirtus nobilitatē parit.

ego illorum ignauiam: mihi fortuna, illis probra obieciuntur: quanquam ego naturam unam, & communem omnium existimo, sed fortissimum quemque generosissimum. At si iam ex patribus Albini, aut Bestiae quæri posset, mēne an illos ex se gigni maluerint, quid responsuros creditis? nisi sese liberos, quā optimos uoluisse? quod si iure me despiciunt, faciunt idem maioribus suis, quibus, uti mihi, ex uirtute nobilitas cœpit. Inuidēt honori meo, ergo inuidēt labori & innocentie, periculis etiam meis: quoniam per hæc illum cepi. Verum homines corrupti superbia, ita etatem agunt, quasi uestros honores cōtemnant: ita hos petunt, quasi honeste uixerint. Næ illi falsi sunt, qui diuersissimas res pariter expetant, uoluptatem, & præmia uirtutis. Atque etiam cum apud uos, aut in Senatu uerba faciunt, pleraque oratione maiores suos extollunt, eorum fortia facta memorando clariores sese putant: quod cōtra est. Nam quanto uita illorum præclarior, tanto horum socordia flagitiosior. Et profecto ita se res habet: maiorū gloria posteris quasi lumen est: neque bona eorum, neque mala in occulto patitur. Huiusce rei ego inospiciam patior Quirites. Verum id, quod multo præclarior est, mea facta mihi dicere licet. Nunc uidete, quā iniqui sint, quod ex aliena uirtute sibi arrogānt, id mihi ex mea non concedunt. Scilicet quia imagines non habeo, et quia mihi noua nobilitas est: quā certe peperisse, quā acceptā corrupisse melius est.

lius est. Equidem ego non ignoro, si iam mihi respon-
dere uelint, abunde illis facundam & compositam
orationem fore. Sed in maximo uestro beneficio, cū
omnibus locis me, uosq; maledictis lacerent, non pla-
cuit reticere, nequis modestiam in conscientiam du-
ceret. Nam me quidem ex animi sententia ledere
nulla oratio potest: quippe uera, necesse est prædi-
cet, falsam uita, moresq; mei superant. Sed quoniam
uestra consilia accusantur, qui mihi summum hono-
rem & maximum negotium imposuistis, etiam atq;
etiam reputate, num eorum poenitendum sit. Non
possum fidei causa imagines, neq; triumphos, aut cō-
sulatus maiorum meorum ostentare. At si res postu-
let, hastas, uexillum, phaleras, alia militaria dona,
præterea cicatrices aduerso corpore. Hæ sunt meæ
imagines, hæc mea nobilitas: non hæreditate relicta,
ut illa illis, sed quæ ego plurimis meis laboribus &
periculis quæsiui. Nō sunt cōposita uerba mea. Parū
id facio. Ipsa se uirtus satis ostendit. Illis artificio-
opus est, ut turpia facta oratione tegant. Neq; lite-
ras græcas didici: parum placebat eas discere, quip-
pe quæ ad uirtutem doctoribus nihil profuerant. At
illa multo optima Reip. doctus sum, hostem ferire,
præsidia agitare, nihil metuere, nisi turpem famam,
hyemem & æstatem iuxta pati, humi requiescere,
eodem tempore inopiam & laborem tolerare. His
ego præceptis milites hortabor. Neq; illos arte co-
lam, me opulenter: neq; gloriam meam labore illorū

Id est, cense-
rent me con-
sciū male de-
lictorū, si mo-
deste retice-
rem.

scabos.

*Simplex &
enim uerita-
tis sermo.

Occupatio:
Mollities &
uanitas apud
græcos tunc
tēporis sum-
mo probro
erat.

*Optimum
imperii qua-
le sit.

Dñs pro Ty
ranno.

Collatio.

De priuato
cultu.

Strenui mili
tis exemplū.
Viro labor
mulieri mū
ditiae conue
niunt.

Peroratio
qua nobilita
ti per ironiā
p̄cipit, ut
suos sibi mo
res retineat.

faciam. Hoc est utile, hoc ciuile imperium. Nanque cum tu per mollitiem agas, exercitum supplicio cogere, id est dominum, non imperatorem esse. Hæc atque alia maiores uestri faciendo, seq; & Remp. celebrare. Quis nobilitas freta, ipsa dissimilis moribus, nos illorum æmulos contemnit, & omnes honores non ex merito, sed quasi debitos à uobis repetit. Caterum homines superbissimi prociū errant. Maiores eorum oīa, quæ licebat, illis relinquere, diuitias, imagines, memoriam sui præclaram, uirtutē non relinquere, neq; poterant, ea sola neq; datur dono, neque accipitur. Sordidum me, & incultis moribus aiunt, quia parum scite conuiuium exorno, neq; histrionē ullum, neq; pluris pretij coquum, quàm uillicum habeo, quæ mihi libet confiteri Quirites. Nam ex patre meo, & ex alijs sanctis uiris, ita accepi, Munditias mulieribus, uiris laborem conuenire: omnibusq; bonis oportere plus gloriæ, quàm diuitiarum esse: arma, non suppellectilem decori esse. Quin ergo, quod iuuat, quod charū æstimant, id semper faciāt: amēt, potent: ubi adolescentiam habuere, ibi senectutē agāt in conuiuijs, dediti uentri, & turpissime parti corporis: sudorem, puluerem, & alia talia relinquunt nobis, quibus illa epulis iucundiora sunt. Verum nō est ita. Nam ubi flagitijs se dedecorauere turpissimi uiri, bonorum præmia ereptum eunt. Ita iniustissime luxuria & ignauia, pessimæ artes, illis, qui coluere eas, nihil efficiunt, Reip. innoxie cladi sunt. Nunc
quoniam

quoniam illis, quantum mores mei non illorum flagitia poscebant, respondi, pauca de Rep. loquar. Primum omnium bonum habetote de Numidia animum Quirites. Nam, quae ad hoc tempus Iugurtham tuta sunt, omnia remouistis, auaritiam, imperitiam, atq; superbiam. Deinde exercitus ibi est locorum sciens, sed me Hercule magis strenuus, quã felix. Nam magna pars eius auaritia, aut temeritate ducum attrita est. Quamobrem uos, quibus militaris est ætas, adnitimini mecũ, & capeſſite Remp. neq; quenquã ex calamitate aliorum, aut imperatorum superbia metus ceperit. Egomet in agmine, aut in prælio consultor idẽ, & socius periculi uobiscũ adero: me, uosq; in omnibus rebus iuxta geram, & profecto Dijs iuuãtib; omnia matura sunt, uictoria, præda, laus. Quae si dubia, aut procul essent, tamen oēs bonos Reip. subuenire decebat. Etenim nemo ignauia immortalis factus est: neq; quisquã parẽs liberis, uti æterni forent, optauit, magis uti boni, honestiq; uitã exigerent. Plura dicerem Quirites, si timidis uirtutem uerba adderent. Nam strenuis abunde dictum puto. Huiuscemodi oratione habita, Marius postquã plebis animos arrectos uidet, propere comœatu, stipendio, armis, alijsq; utilibus naues onerat. Cum his Aulum Manlium legatum proficisci iubet. Ipse interea milites scribere, non more maiorum, neque ex classibus, sed uti cuiusq; libido erat, capite censos plerosq;. Id factum alij inopia bonorum, alij per am-

Trãſitio qua
secundã par
tẽ orationis
de ratiõẽ ge
rendi belli
auspicatur.

A sua perso
na.

A præmijs.

ΓΥΩΜΗ.

Conclusio.

Quo delect^o
solebat habe
ri pro ratio
ne census.

*De capite
censis. uide

Au. Geh

bitionem consulis memorabant, quod ab eo genere
 celebratus, auctusque erat, & homini potentiam quaes-
 renti egentissimus quisque opportunissimus: cui neque
 sua chara, quippe quae nulla sunt, & omnia cum pre-
 tio honesta uidentur. Igitur Marius cum aliquanto
 maiore numero, quam decretum erat, in Africam
 profectus, paucis diebus Vticam aduehitur. Exercitus
 ei traditur à P. Rutilio legato. Nam Metellus cō-
 spectum Marij fugerat, ne uideret ea, quae audita
 animus tolerare nequiuerat. Sed consul expletis le-
 gionibus, cohortibusque auxiliarijs in agrū fertilem,
 & praeda onustum proficiscitur. Omnia capta ibi
 militibus donat. Deinde castella & oppida natura,
 & uiris parum munita, aggreditur: praelia multa,
 ceterum alia leuia alijs locis facere. Interim noui mi-
 lites sine metu pugnae adesse, uidere fugientes capi,
 aut occidi: fortissimum quenque tutissimum. Armis li-
 bertatem, patriam, parentesque, & alia omnia tegi:
 gloriam atque diuitias quaeri. Sic breui spatio noui,
 ueteresque coaluere: & uirtus omnium aequalis facta.
 At reges ubi de aduentu Marij cognouerunt, diuer-
 si in locos difficiles abeunt. Ita Iugurthae placuerat
 speranti, mox effusos hostes inuadi posse. Romanos
 sicuti plerosque remoto metu laxius, licentiusque futu-
 ros. Metellus interea Romam profectus, contra
 spem suam letissimis animis accipitur. Plebi, patri-
 busque, postquam inuidia decesserat, iuxta charus. Sed
 Marius impigre, prudenterque suorum, & hostium
 res paris

•Arma.

•Mobile uul-
gus.

•Marij sedu-
litas.

res pariter attendere: cognoscere quid boni utrisq;
 aut contra esset: explorare itinera regum, consilia
 & insidias eorum anteuenire. Nihil apud se remis-
 sum neq; apud illos tutum pati. Itaq; & Getulos, &
 Iugurtham, ex nostris socijs prædas agentes, sæpe
 aggressus in itinere fuderat: ipsumq; regem haud
 procul ab oppido Cirtha armis exuerat. Quæ post-
 quàm gloriosa modo, neque belli patrandi copiam
 cognouit, statuit urbes, quæ uiris aut loco, pro hos-
 tibus, & aduersum se opportunissime erant, sin-
 gulas circumuenire: Ita ratus IUGURTHAM aut
 præsijs nudatum iri, si ea pateretur, aut præ-
 lio certaturum. Nam BOCCHVS sæpe ad eum mis-
 serat nuntios, uelle populi Romani amicitiam, ne
 quid ab se hostile timeret. Id simulauerit ne, quo im-
 prouisus grauior accederet, an mobilitate ingenij pa-
 sem, atque bellum mutare solitus, parum explora-
 tum est. Sed consul uti statuerat, oppida, castellaq;
 munita adire: partim ui, alia metu, aut præmia osten-
 tando auertere ab hostibus. Ac primo mediocria
 gerebat, existimans IUGURTHAM ob suos tu-
 tandos in manus uenturum: sed ubi illum procul ab-
 esse, & alijs negotijs intentum accepit, maiora &
 magis aspera aggredi tempus uisum est. Erat inter
 ingentes solitudines oppidum magnum, atque ual-
 lens, nomine Capsa: cuius conditor Hercules Libys
 memorabatur: eius ciues apud Iugurtham immunes,
 leui imperio, & ob ea fidelissimi habebantur: muni-

Quo impru-
 dentibus Ro-
 manis & ne-
 scientib. sibi
 cum duobus
 Regib. rem
 esse maiori
 cladi esset.

+ ualidum.
 Hercules cō-
 ditor Capsæ.

ti aduersum hostes, non mœnibus modo, & armis atq; uiris, uerumetiam multo magis locorum asperitate. Nam præter oppida propinqua, alia omnia uasta, inculta, egentia aqua, infesta serpentibus: quarum uis, sicuti omnium ferarum inopia cibi acrior.

*Serpentes accenduntur siti. Vide Lucanum & Plin.

*Irritantia gulae.

Quaedam autem ut uidebatur imprudenter.

Ad hoc natura serpentium ipsa pernitiosa, siti magis, quam alia re accenditur. Eius oppidi potiundi Marium maxima cupido inuaserat: cum propter usum belli, tum quia res aspera uidebatur: & Metellus oppidum Thalam magna gloria ceperat, haud dissimiliter situm, munitumq;: nisi quod apud Thalam non longe à mœnibus, aliquot fontes erant: Capsenses una modo, atq; ea intra oppidum iugi aqua, cætera pluuia utebantur. Id ibiq; & in omni Africa, quæ procul à mari incultius agebat, eo facilius tolerabatur: quia Numidæ plerunq; lacte, & ferina uesciebantur: & neq; salem, neq; alia gulae irritamenta querebant. Cibus illis aduersus famem, atq; sitim, nõ libidini, neq; luxuriæ erat. Igitur cõsul omnibus exploratis, credo dijs fretus: nam cõtra tantas difficultates consilio satis prouidere non poterat: quippe etiam frumenti inopia tentabatur: quod Numidæ pabulo pecoris magis, quã aruo student. Et quodcunq; natum fuerat, iussu Regis in loca munita cõtulerat. Ager autem aridus, & frugũ uacuis ea tempestate, nam æstatis extremum erat: tamen pro rei copia satis prouidẽter exornat. Pecus omne, quod superiori bus diebus præda fuerat, equitibus auxiliarijs agendum atq;

dum attribuit. Aulum Manlium legatum cum cohortibus expeditis ad oppidum Laris, ubi stipendium, & comneatum locauerat, ire iubet: dicitq; se praedandum post paucos dies eodem uenturum: sic incepto suo occultato, pergit ad flumen Tanam. Caterum in itinere quotidie pecus exercitui centurias, ite per turmas equaliter distribuerat: et ex corijs utres uti fierent curabat, simul & inopiam frumenti lenire, & ignaris omnibus parare, quae mox usui foret. Deniq; sexto die cum ad flumen uentum est, maxima uis utrium effecta. Ibi castris leui munimento positis, milites cibum capere: atque uti simul cum occasu solis egrederentur, paratos esse iubet. Omnibus sarcinis abiectis, aqua modo, seq; & iumenta onerare. Deinde in postquam tempus uisum castris egreditur: noctemq; totam itinere facto confedit. Idem proxima facit. Deinde tertia multo ante lucis aduentum, peruenit in locum tumultosum, a Capsa non amplius duorum millium interuallo. Ibiq; quam occultissime potest, cum omnibus copijs opperitur. Sed ubi dies coepit, & Numidae nihil hostile metuentes, multi oppido egressi, repente omnem equitatum, & cum his uelocissimos pedites cursu tendere ad Capsam, & portas obsidere iubet. Deinde, ipse intentus prope se sequi: neq; milites praedari sinere. Quae postquam oppidani cognouere, res trepidae, metus ingens, malum improuisum, ad hoc pars ciuium extra moenia in hostium potestate, coegere, uti deditioem facerent.

Cum pro frumento tantum pecorum manerent.

Crudelis uir-
 storia.
 Excusat cru-
 delitatē Ro-
 manam.

Alii disponi
 dixissent.

rent. Cæterum oppidum incensum, Numidæ pube-
 res interfecti, alij omnes uenundati, præda militibus
 diuisa. Id facinus contra ius belli non auaritia, neq;
 scelere consulis admissum: sed quia locus Iugurthæ
 opportunus, nobis aditu difficilis, genus hominum
 mobile, infidum, ante neq; beneficio, neq; metu coër-
 citum. Postquam tantam rem peregit Marius, sine
 ullo suorum incommodo, magnus, & clarus antea,
 maior atq; clarior haberi cœpit: omnia non bene cõ-
 sulta in uirtutem trahebantur. Milites modesto im-
 perio habiti, simul & locupletes, ad coelum ferre:
 Numidæ magis quàm mortalem timere. Postremo
 omnes socij, atq; hostes credere, illi aut mentem di-
 uinam esse, aut Deorum nutu cuncta portendi. Sed
 consul, ubi ea res bene euenit, ad alia oppida pergit,
 pauca repugnantibus Numidis capit: plura deserta
 propter Capsensium miseras igni corrupit: luctu,
 atq; cæde omnia complentur. Denique multis locis
 potitus, ac plerisq; exercitu incruento, aliam rem
 aggreditur: non eadem asperitate, qua Capsensium:
 cæterum haud secus difficilem. Nanq; haud longe à
 flumine Mulucha, quod Iugurthæ, Bocchiq; regnum
 diuidebat, erat inter cæteram planitiem mons sax-
 xeus, mediocri castello, satis patens, in immersum
 editus, uno perangusto aditu relicto. Nam omnis na-
 tura uelut opera, atq; consulto præceps, quem locum
 Marius, quod ibi regis thesauri erant, summa ui cas-
 pere intendit: sed ea res forte, quàm consilio melius
 gesta

gesta. Nam castello uirorum, atq; armorum satis magna uis, & frumenti, & fons aque aggeribus, turribusq; & alijs machinationibus erat locus importunus: iter castellanorum angustum admodum, utrinque præcisum: uineæ cum ingenti periculo frustra agebantur. Nam cum hæ paulo processerant, igni, aut lapidibus corrumpebantur. Milites neq; inter uineas sine periculo administrare: optimus quisque cadere, aut sauciari: cæteris metus augeri. At Marcius multis diebus, & laboribus consumptis, anxius trahere cum animo suo, omitteret ne inceptum, quoniam frustra erat: an fortunam opperiretur, qua sæpe prospere usus erat. Quæ cū multos dies noctesq; æstuans agitaret, forte quidam Ligus ex cohortibus auxiliarijs, miles gregarius, castris aquatū egressus, haud procul ab latere castelli, quod aduersum præliantibus erat, animaduertit inter saxa repētes Cocleas: quarum cum unam, atq; alteram, deinde plures peteret studio legendi, paulatim propè ad summum montis egressus est: ubi postquam solitudinem intellexit, more ingenij humani cupido difficilia faciendi, animaduertit. Et forte in eo loco grādis ilex coaluerat inter saxa, paululum modo prona, deinde inflexa, atq; aucta in altitudinem, quo cuncta gignentium natura fert: cuius ramis modo, modo eminentibus saxis nixus Ligus, castelli planitiem perscribit: quod cuncti Numidæ intenti præliantibus aderant. Exploratis omnibus, quæ mox usui fore ducebat, eodem

Vere latinū dictum.

Cum fluctuaret huc atq; illuc.

*Mallem aberant.

regres

regreditur, nō temere, uti ascēderat, sed tentans oīa,
 & circumspectans. Itaq; Marium propere adiit, ac
 edocet: hortatur ab ea parte, qua ipse ascenderat, ca-
 stellum tentet: pollicetur sese ducem itineris, periculis
 q; nihil esse docet. Marius cū Ligure promissa eius
 cognitū ex præsenti- bus misit: quorū alij uti cuiusque
 ingenium erat, ita rem difficilem, aut facile renun-
 ciauere. Consul is tamen animus paululum arrectus.
 Itaq; ex copia tubicinū, et cornicinū, numero quinque
 quā uelocissimos delegit: & cum his, præsidio qui
 forent, quatuor centuriones: omnesq; Liguri parere
 iubet, & ei negotio proximum diem constituit. Sed
 ubi ex praecepto tempus uisum, paratis, & compositis
 omnibus, ad locum pergit. Ceterum illi, qui centu-
 rijs praeerant, praedocti ab duce, arma, ornatūq; mu-
 tauerant. Capite, atq; pedibus nudis, uti prospectus,
 nisusq; per saxa facilius foret. Super terga gladij, et
 scuta: uerū ea Numidica ex corijs, ponderis gratia,
 simul & offensa, quo leuius streperēt. Igitur praegre-
 diens Ligus saxa, & si quae uetustate radices emine-
 bāt, laqueis uinciebat: quibus alleuati milites facilius
 ascenderent: interdum timidos insolentia itineris le-
 uare manu: ubi paulo asperior ascēsus erat, singulos
 praese inermes mittere. Deinde ipse cum illorum ar-
 mis sequi: quae dubia nisui uidebantur, potissimū ten-
 tare: ac saepius eadem ascendens, descendensq; deinceps
 de statim digrediens ceteris audaciā addere. Igitur
 diu, multumq; fatigati, tandem castellum perueniūt,
 desertum

Veteres Lig^o
 dixere.

Qua non ui-
 debatur faci-
 le euadi pos-
 se.
 • Mariani po-
 riuntur ca-
 stro praeter
 spem.

desertum ab ea parte: quod omnes sicuti alijs diebus
 aduersum hostes aderant. Marius ubi ex nuncijs co-
 gnouit, quæ Ligus egerat, quanquam toto die intens-
 tos prælio Numidas habuerat, tum uero cohortatus
 milites, et ipse extra uineas egressus, testudine acta
 succedere: & simul hostem tormentis, sagittarijsq;
 & funditoribus eminus terrere. At Numidæ sæpe
 antea uineis Romanorum subuersis, item incensis,
 non castelli moenibus sese tutabantur, sed pro muro
 dies, noctesq; agitare: maledicere Romanis, ac Ma-
 rio uecordiam obiectione: Militibus nostris Iugurthæ
 seruitium minari, secūdis rebus feroces esse. Interim
 omnibus Romanis, hostibusq; prælio intētis, magna
 ui utrinq; pro gloria, atq; imperio his, illis pro salu-
 te certantibus, repente à tergo signa canere. † At
 primo mulieres & pueri, qui uisum processerant, fu-
 gere. Deinde uti quisq; muro proximus erat: postre-
 mo cuncti armati, inermesq;. Quod ubi accidit, eo
 acrius Romani instare, fundere, ac plerosq; tantum
 modo sauciare. Deinde super occisorum uadere cor-
 pora, auidi gloriæ certantes murum ascendere, neq;
 quæquam omnium præda morari. Sic forte correcta
 Marij temeritas gloriam ex culpa inuenit. Cæterum
 dum ea res agitur, L. Sylla quæstor, cū magno equi-
 tatu in castra uenit, qui uti ex Latio & socijs coge-
 ret exercitū, Romæ relictus erat. Sed quoniam nos
 tanti uiri res admonuit, idoncū uisum est, de natura,
 cultuq; eius paucis dicere. Neq; enim alio loco de Syl-
 le rebus

† Ac.

* Ex culpa
nonnunquā
gloria.Syllæ descriptio.
ptio.

la rebus dicturi sumus, & Lucius Sisenna optime
& diligentissime omnium, qui eas res dixere, perse-
cutus historiam, parum mihi libero ore locutus uide-
tur. Igitur Sylla patritiae gentis nobilis fuit, familia
propè iam extincta maiorum ignauia. Literis grae-
cis, ac latinis iuxta, atq; doctissime eruditus: animo
ingenti, cupidus uoluptatum, sed gloriae cupidior,

*Ita studuit
uoluptati ne
ea negotijs
officeret.

*Arrogabat
enim sibi feli-
cis nomen,
& est is est Pli-
nius li. 7.

*Sero enim
dat qui ro-
ganti dat. Se-
neca.

*Gradus ad
parandum
nomen.

otio luxurioso esse, tamen ab negotijs nunquam cum
uoluptas remorata, nisi quod de uxore potuit hone-
stius consuli, facundus, callidus, & amicitia facilis:
ad simulanda negotia altitudo ingenij incredibilis:
multarum rerum, ac maxime pecuniae largitor, atq;
illi felicissimo omnium ante ciuilem uictoriam, nun-
quam super industriam fortuna fuit, multiq; dubita-
uere fortior, an felicior esset. Nam postea, quae fece-
rit, incertum habeo, pudeat magis, an pigeat dissi-
re. Igitur Sylla ut supra dictum est, postquam in A-
fricam, atq; in castra Marij cum equitatu uenit, rus-
dis antea, et ignarus belli, solertissimus omnium pau-
cis tempestatibus factus est. Ad hoc milites benigne
appellare, multis rogantibus, alijs per se ipse benefi-
cia dare, inuitus accipere, sed ea properantius, quã
aes mutuum reddere. Ipse ab nullo repetere, magis
id laborare uti illi, quàm plurimi deberent. Ioca, atq;
seria cum humilimis agere: in operibus, in agmine,
atq; ad uigilias multus esse: neq; interim, quod pra-
ua ambitio solet, consulis, aut cuiusquam boni famam
ledere, tantummodo neq; consilio, neq; manu alium
priorem

priorem pati: plerosque anteuenire. Quibus rebus, & artibus breui Mario, militibusq; charissimus factus est. At Iugurtha postquam oppidum Capsam, aliosq; locos munitos, & sibi utiles, simul & magnam pecuniam amiserat: ad Bocchum nuntios mittit, quam primum in Numidiam copias adduceret, praelij faciendi tempus adesse. Quem ubi cunctari accepit, dubium belli, atq; pacis rationes trahere: rursus uti antea, proximos eius donis corrumpit: ipsiq; Boccho pollicetur Numidiam tertiam partem, si aut Romani Africa expulsi, aut integris suis finibus bellum compositum foret. Eo premio illectus Bocchus cum magna multitudine Iugurtham accedit. Ita amborum exercitu coniuncto, Marium iam in hyberna proficiscentem, uix decima parte diei reliqua inuadunt, rati noctem, quae iam aderat, & uictis sibi munimento fore: & si uicissent, nullo impedimento, quod locorum scientes erant, contra Romanis utrunq; casum in tepebris difficilem fore. Igitur simul consul ex multis de hostium aduentu cognouit, & ipsi hostes aderant, & priusquam exercitus, aut instrui, aut sarcinas colligere: deniq; antequam signum, aut imperium ullum accipere quiuisset: equites Mauri, atque Getuli, non acie, neque ullo more praelij, sed cateruatim, uti quosq; fors conglobauerat, in nostros concurrunt. Qui omnes trepidi improviso metu, attamen uirtutis memores, aut arma capiebant, aut capiētes alios ab hostibus defensabant. Pars equos ascendere, ire

Duo bella de scribunt hic.

*Bocchus cum Iugurtha coniungit exercitum.

Strategema Iugurthae.

K obuiam

Elegans hy-
potypofis.

Qui affueue-
rāt Numida-
rū more, qui
nō nisi ex in-
fidijs congre-
diuntur.

*Id est, ex tē-
pore ut res
postulabat.
Alij, consiliū
capit.

*Pleno gra-
du uerecūde
dixit.

obuiam hostibus, pugna, latrocinio magis, quā prae-
lio similis fieri: sine signis, sine ordinibus equites, pe-
ditesq; permisti, cedere alios, alios obtruncare, mul-
tos cōtra aduersos acerrime pugnanteis à tergo cir-
cumuenire: neq; uirtus, neq; arma satis tegere, quod
hostes numero plures, & undiq; circumfusi erant.
Deniq; Romani ueteres, nouiq;, & ob ea sciētes bel-
li, si quos locus, aut casus coniunxerat, orbis facere,
atq; ita ab oībus partibus simul tecti, & instructi, ho-
stium uim sustentabant. Neq; in eo tam aspero nego-
tio Marius territus, aut magis, quā antea demisso
animo fuit, sed cum turma sua, quā ex fortissimis,
magis q̄ ex familiarissimis parauerat, uagari passim
ac modo laborantibus suis succurrere: modo hostes,
ubi confertissimi obstiterant, inuadere manu, consule-
re militibus, quoniam imperare cōturbatis omnibus
non poterat. Iamq; dies consumptus erat, cum tamē
Barbari nihil remittere, atq; uti Reges praeceperāt,
noctem pro se rati acrius instare. Tum Marius ex
copia rerum consilium trahit, atq; uti suis receptui
locus esset, colles duos inter se propinquos occupat.
Quorum in uno castris parū amplo, fons aquae ma-
gnus erat, alter usui opportunus, quia magna parte
edita, & praecipiti pauca munimenta querebat.
Ceterum apud aquam Syllam cum equitibus noctem
agitare iubet. Ipse paulatim dispersos milites, neque
minus hostibus conturbatis in unum cōtrahit. Dein
cunctos pleno gradu in collem subducit. Ita reges lo-
ci diffi-

ei difficultate coacti, praelio deterrentur, neq; tamē suos longius abire sinunt, sed utroq; colli multitudi-
 ne circumdato effusi consedere: deinde crebris ignis
 bus factis, plerunq; noctis Barbari more suo letari,
 exultare, strepere pedibus, uocibus: & ipsi duces fe-
 roces, quod non fugissent, ac pro uictoribus sese age-
 re. Sed ea cuncta Romanis ex tenebris, & editioris
 bus locis facilia uisu, magnoq; hortamēto erāt. Pluri-
 mū uero Marius hostiū imperitia confirmatus, quā-
 maximū silentium habere iubet, ne signa quidem uti
 per uigilias solebant canere: deinde ubi lux aduen-
 tabat, defessis iam hostibus, ac paulo ante somno cas-
 ptis, de improviso uectigales, item cohortium, turma-
 rum, legionum tubicines simul omnes tuba canere,
 milites clamorē tollere, atq; portis erumpere iubet:
 Mauri atq; Getuli, ignoto & horribili sonitu repen-
 te excitati, neq; fugere, neq; arma capere, neq; omnino
 facere, aut prouidere quicquā poterant. Ita cunctos
 strepitu, clamore, nullo subueniente, nostris instanti-
 bus tumultu, terrore, formidine, quasi uecordia cepe-
 rat. Denique omnes fusi, fugatiq;: arma & signa mi-
 litaria pleraque capta: pluresq; eo praelio, quam
 omnibus superioribus interēpti. Nam somno & me-
 tu insolito impedita fuga. Dein Marius uti cœperat,
 in Hyberna proficiscitur, propter cōmeatum in ope-
 pidis maritimis agere decreuerat: neq; tamen uictoria
 socors, aut insolēs factus, sed pariter ac in cōspe-
 ctu hostiū quadrato agmine incedere. Sylla cū equita

Eleganter
 dictum.

¶ ij tu apud

tu apud dextimos in sinistra parte: Aulus Manlius cum funditoribus & sagittarijs, præterea cohorte Ligurum curabat, & primos & extremos cum expeditis manipulis locauerat Tribunos. Perfugæ minime chari, et regionum scientissimi hostium iter explorabant. Simul consul quasi nullo imposito omnia prouidere: apud omnes adesse, laudare, increpare mcerentes. Ipse armatus, intentusq; item milites cogebat, neq; secus atq; iter facere: castra munire, excubitū in portis, cohortes ex legionibus, pro castris equites auxilarios mittere. Præterea alios super uallum in munimentis locare, uigilias ipse circuire: non tam diffidentia, futura quæ imperauisset, quàm uti militibus exæquatus cum Imperatore labor uolentibus esset. Et sane Marius, illoq; alijsq; tēporibus Iugurthini belli pudore magis, quàm malo exercitum coërcebat, quod multi per ambitionem fieri aiebant: quod à pueritia consuetam duritiam, & alia quæ cæteri miserias uocant, uoluptati habuisset: nisi tamen Resp. pariter ac seuisimo imperio, bene atq; decore gesta omnia: igitur quarto deniq; die omnia haud lōge ab oppido Cirtha undiq; simul speculatores citi sese ostendunt. Quare hostis adesse intelligitur. Sed quia diuersi redeuntes, alius ab alia parte, atq; omnes idem significabant, consul incertus quo nam modo aciem instrueret, nullo ordine commutato, aduersum omnia paratus ibidem opperitur. Igitur Iugurtham spes frustrata, qui copias in quatuor par-

Verbum hy
storicū cur
rare.
Id est, ut acie
arcerentur.

Exemplū bo
ni Principis.
• Ob eam rē
Vegetius, uel
in primis exi
git à milite
pudorem.
Ut ut inter
tetur æmuli
uirtutis Ma
rianæ.

tes distribuerat, ratus ex omnibus aequè aliquos ab tergo hostibus uenturos. Interim Sylla, quem primum hostes attigerant, cohortatus suos, turmatim, & quàm maxime confertis equis, ipse, alijsq; Maurus inuadunt. Ceteri in loco manentes, ab iaculis eminus emissis, corpora tegere, & si qui in manus uenerant, obtruncare. Dum eo modo equites praeliantur, Bocchus cum peditibus, quos Volux filius eius adduxerat, neq; in priore pugna in itinere morati adfuerant, postremam Romanorum aciem inuadunt. Tum Marius apud primos agebat, quod ibi Iugurtha cum plurimis erat. Dein Numida cognito Bocchi aduentu, clam cum paucis ad pedites conuertit. Ibi Latine (nam apud Numantiam loqui didicerat) exclamat, nostros frustra pugnare, paulo ante Marium sua manu interfectum, simul gladium sanguine oblitum ostendere, quem in pugna satis impigre occiso pedite nostro cruentauerat. Quod ubi milites acceperunt, magis atrocitate rei, quàm fide nuncijs terrentur, simulq; Barbari animos tollere, & in percussos Romanos acrius incedere. Iamque paulo à fuga aberat, cum Sylla, profligatis ijs, quos aduersum ierat, rediens ab latere Mauris incurrit. Bocchus statim auertitur. At Iugurtha dum sustentare suos, & prope iam adeptam uictoriam retinere cuspit, circumuentus, ab equitibus dextra, & sinistra omnibus occisis, solus inter tela hostium uitabundus erumpit. Atq; interim Marius fugatis equitibus, ac

* Volux filius
Bocchi.
Comissa ante
te quatriduan

Res atrox.

*Numida fu
 si. *currit auxilio suis, quos pelli iam acceperat. Denique
 hostes iam undique fusi. Tum spectaculum horribile
 in campis patetibus sequi, fugere, occidi, capi, equi,
 Egregia Hyr
 Potyposis. atque uiri afflicti: ac multi, uulneribus acceptis, neque
 fugere posse, neque quietem pati, niti modo, ac statim
 concidere. Postremo omnia, quae uisus erat, constrata
 telis, armis, cadaueribus, et interea humus infecta
 sanguine. Postea loci consul haud dubie iam uictor,
 Verbum Sa
 Iustianum, alij
 tenderat di
 xissent. peruenit in oppidum Cirtham, quo initio profectus
 intenderat, eò post diem quintum, quam iterum Bar
 bari male pugnauerat, Legati à Boccho ueniunt, qui
 Regis uerbis ab Mario petiuere, duos quam fidiſsi
 mos ad eum mitteret, uelle de suo et de populi Ro.
 comodo, cum his differere. Ille statim Lucium Syl
 lam, et Aulum Manlium ire iubet. Qui quanquam
 acciti ibant, tamen placuit uerba apud Regem face
 re. Ingenium aut aduersum uti flecteret, aut cupidum
 pacis uehementius accenderent. Itaque Sylla cuius fa
 cundiae, non etati à Manlio concessum est, pauca
 uerba huiusmodi locutus.*

*Sylla elo
 quens.

SYLLAE ORATIO AD BOCCHVM.

Propositio si
 gurata affe
 ctib.
 Probatio à
 regis com
 do.
 A populi Ro
 mani com
 modo.

Rex Bocche magna nobis est letitia: cum te ta
 lem uirum Diu monuere, uti aliquando pacem
 quam bellum malles: neu te optimum cum pessimo
 omnium Iugurtha miscendo commaculares, simul no
 bis demeres acerbam necessitudinem, pariter te er
 rantem, et illum sceleratissimum persequi. Ad hoc po
 pulo Romano iam à principio inopi, melius uisum est,
 amicos

amicos, quàm seruos quærere: tutiusq; rati uolentia
bus, quàm coactis imperitare. Tibi uero nulla oppor
tunior amicitia nostra: primū quod procul absumus,
in quo offense minimum est gratia par, ac si prope
adessemus. Dein, quod parenteis abunde habemus.

Amicorum nobis neq; cuiquam hominum satis fuit. *Gnome.

Atq; hoc utinā à principio tibi placuisset: profecto
ex populo Romano ad hoc tempus multo plura bona
na accepisses, quàm mala perpeffus es. Sed quoniam
humanarum rerum fortuna pleraq; regit, cui scilis
cet cōplacuit, uim et gratiam nostram te experiri:
nunc quoniam per illam licet, festina, atq; uti coepi
sti perge. Multa opportuna habes, quo facilius era
rata officijs superes. Postremo hoc in pectus tuum
dimitte, nunquam populum Rom. beneficijs uictum
esse. Nam bello quid ualeat, tute scis.

Excusatio te
meritatis.
Conclusio.

AD ea Bocchus placide & benigne simul pau
ca pro delicto suo uerba facit: se non hostili
animo, sed ob regnum tutandum arma cepisse. Nam
Numidiæ partem, unde Iugurtham expulerit, iure
belli suam factam: eam uastari à Mario pati nequiuif
se. Præterea missis antea Romam legatis, repulsum
ab amicitia. Cæterum uetera ommittere, ac tum, si
per Marium liceret, Legatos ad Senatū missurum.
Dein copia facta mittendi, animus Barbari ab ami
cis flexus, quos Iugurtha, cognita legatione Syllæ et
Manlij, metuens id quod parabatur, donis corrupera
rat, Marius interea exercitu in hybernaculis compo

Qui legati
renouarent
mentionem
de societates

*A Boccho
mittunt legati
de pace.

Rati Syllam
cādide agere
*Nemo munificus
nisi uolens.

sito, cum expeditis cohortibus, & parte equitatus proficiscitur in loca sola, obsessum turrim regiam: quò Iugurtha perfugas omnes præsidium imposuerat. Tum rursus Bocchus scilicet, seu reputando quæ sibi duobus prælijs euenerant, seu monitus ab alijs amicis, quos incorruptos Iugurtha reliquerat, ex omni copia necessariorum quinque delegit: quorum & fides cognita, & ingenia ualidissima erant. Eos ad Marium, ac deinde, si placeat, Romam Legatos ire iubet, agendarum rerum, & quocumque modo belli componendi licentiam ipsis permittit. Illi mature ad hyberna Romanorum proficiscuntur. Deinde à Getulis latronibus in itinere circumuenti, spoliatiq; pauidi, sine decore ad Syllam profugiunt: quæ consul in expeditionem proficiscens, pro prætore reliquerat. Eos ille non pro uanis hostibus, ut meriti erāt, sed accurate & liberaliter habuit. Quare Barbari & famam Romanorum auaritiæ falsam, et Syllam ob munificentiam in se amicum rati sunt. Nam etiam non largitio multis ignota erat: nemo munificus putabatur, nisi pariter uolens: dona omnia in benignitate habebantur. Igitur quæstori mandata Bocchi patefaciunt: simul ab eo petunt, uti fautor, consultiq; sibi adsit: copias, fidem, magnitudinem regis sui, & alia, quæ aut utilia, aut beneuolentiæ esse credebant, oratione extollunt. Deinde Sylla omnia pollicito, docti quomodo apud Marium, item apud senatum uerba facerent, circiter dies XL. ibidem operantur

riuntur. Marius ubi confecto negotio, quo intendes
 rat, Cirtham redijt: de aduentu legatorum certior
 factus, illos & Syllam ad se Vticam uenire iubet: itē
 Lucium† Belliginum prætozem, præterea omneis †Belienum:
 undiq; senatorij ordinis, quibus cū mandata Bocchi
 cognoscit: quibus mandatis legatis potestas Romam
 eundi, ab consule interea induitiæ postulabantur. Ea
 Syllæ, & plerisq; placuere: pauci uero ferocius des-
 cernunt, scilicet ignari rerum humanarum, quæ flus-
 xæ, & mobiles sæpius in aduersa mutantur. Cæterū
 Mauri impetratis omnibus, tres Romam profecti
 sunt cum C. Octauio Rufone, qui quæstor stipendiū *C. Octauio
 in Africam portauerat. Duo ad regem redeunt. Ex Rufo.
 his Bocchus cum cætera, tum maxime benignitatem
 & studium Syllæ libens accepit. Romæ quoq; legatis
 eius postquam errasse regem, & Iugurthæ scelere la-
 psus deprecati sunt, amicitiam & foedus petenti-
 bus hoc modo respondetur. Senatus & populus Ro-
 manus beneficij & iniuriæ memor esse solet. Cæterum Bellum non
 Boccho, quoniam poenitet delicti, gratiā facit: continuat.
 foedus, & amicitia dabuntur cū promeruerit. Quis
 bus rebus cognitis, Bocchus per literas à Mario peti-
 uit, ut Syllam ad se mitteret: cuius arbitratu de com-
 munibus negotijs consulatur. Is missus cum præsidio
 equitum, atq; peditum, funditorum, †Baleariorum: †Balistariorum.
 præterea sagittarij, & cohors peligna cum uelitari-
 bus armis, itineris properandi caussa: neq; his secus,
 atq; alijs armis aduersus tela hostium, quod ea leuia
 sunt,

sunt, muniti erant. Sed in itinere quinto deniq; die
 Volux filius Bocchi, repente in campis patentibus
 cum mille non amplius equitibus sese ostendit: qui
 temere, & effuse euntes, Syllæ, alijsq; omnibus &
 numerum ampliorem uero, & hostilem metum effi-
 ciebant. Igitur se quisque expedire, arma atque tes-
 ta tentare, intendere: timor aliquantus, sed spes ama-
 plior: quippe uictoribus aduersum eos, quos sæpe
 uicerant, pugnaturis. Interim equites exploratum
 præmissi rem (uti erat) quietam nunciant. Volux
 adueniens quæstorē appellat: dicitq; se à patre Boco-
 cho obuiam illi simul, & præsidio missum. Deinde
 per eum, & proximum diem sine metu coniuncti
 eunt. Post ubi castra locata, & dici uesper erat, re-
 pente Maurus incerto uultu pauens, ad Syllam ac-
 currit: dicitq; sibi à speculatoribus cognitum, Iugur-
 tham haud procul abesse: simul uti noctu clam secum
 profugeret, rogat, atque hortatur. Ille animo feroci
 negat se toties fusum Numidã pertimescere, uirtuti
 suorum satis credere, etiam si certa pestis adesset,
 mansurum potius, quàm perditis quos ducebat, tur-
 pi fuga, incertæ, ac forsitan post paulo interitura
 morbo uitæ parceret. Cæterum ab eodem monitus,
 uti noctu proficisceretur, consilium adprobat: ac sta-
 tim milites coenatos esse in castris, ignesq; creberris-
 mos fieri. Deinde prima uigilia silētio egredi iubet.
 Iamq; nocturno itinere fessis omnibus, Sylla pariter
 eum ortu solis castra metabatur, cum equites Mau-
 ri nuna

ri nunciant Iugurtham circiter duum millium interua-
 llo ante eos consedisse. Quod postquam auditum
 est, tum uero ingens metus nostros inuadit, credere
 se proditos à Voluce, & insidijs circumuentos. Ac
 fuere qui dicerent manu uindicandum, neque apud
 illum tantum scelus inultum relinquendum. At Sylla
 la, quanquam eadem existimabat, tamen ab iniuria
 Maurum prohibet: suos hortatur, uti fortem animam
 gererent. Sæpe antea paucis strenuis aduersus multi-
 tudinem bene pugnatum. Quanto sibi in prælio mi-
 nus pepercissent, tãto tutiores fore. Nec decere quæ
 manus armauerit, ab inermibus pedibus auxiliũ pete-
 re: in maximo metu nudum, & cæcum corpus ad ho-
 stes uertere. Deinde Volucem, quoniam hostilia face-
 ret, Iouem maximum obtestatus, ut sceleris, atq; pere-
 fidie Bocchi testis adesset, castris abire iubet. Ille
 lachrymans orare, ne ea crederet, nihil dolo factum,
 ac magis calliditate Iugurthæ, cui uidelicet speculan-
 ti iter suum cognitum esset. Cæterum, quoniam in-
 gentem multitudinem non haberet, & spes, opesq;
 eius omnes ex patre suo penderent, crederet illum
 nihil ausurum palam: cum ipse filius testis adesset.
 Quare optimum factu uideri sibi, per media eius ca-
 stra palam transire, sese præmissis uel ibidem relis-
 etis Mauris, cum Sylla solum iturum. Ea res uti in
 tali negotio probata, ac statim profecti: quia de im-
 prouiso accesserant, dubio, atq; hæsitante Iugurthæ,
 incolumes transeunt. Deinde paucis diebus quò ire in-
 tenderant,

* Volux du-
 bia fidei a-
 pud Syllam
 Potius Boc-
 cho legendi

Asper numi
da.

Dabar.

Nihil dū ab
inducijs in re
gno suo mu
tatū esse, oīa
eo loco esse,
quo fuerint
cū induciā
darentur.
*Punica fi
des in Boc
cho.

tenderant, peruentum est. Ibi cum Boccho Numida quidam nomine Asper multum & familiariter agebat, præmissus ab Iugurtha: postquam Syllam accitum audierat, orator & subdole speculatum Bocchi cōsilia ierat. Præterea Dabar Massagradæ filius ex gente Masinissæ, cæterum materno genere impar, nam mater eius ex concubina orta erat, ob ingenij multa bona Mauro charus, acceptusq; : quem Bocchus fidum Romanis multis antea tempestatibus expertus, illico ad Syllam nunciatum mittit, paratū se se facere, quæ uellet: colloquio, diem, locum, tempus ipse deligeret. Consulta sese omnia cum illo integra habere: neu Iugurthæ legatum pertimesceret, accitum esse, quo res communis licētius gereretur. Nam ab insidijs eius aliter cauere nequiuisse. Sed ego comprior, Bocchū magis Punica fide, quàm ob ea, quæ prædicabat, simul Romanos & Numidam spe pacis detinuisse: multumque cum animo suo uolere solitum, Iugurthā Romanis, an illi Syllam traderet: libidinem aduersum nos, metum pro nobis suasisse. Igitur Syllam pauca se coram Aspere locuturum. Cætera occulte, aut nullo, aut quàm paucissimis presentibus simul edocet, quæ responderentur. postquam sicuti uoluerant, congressi, dicit se missum à cōsule uenisse quæsitum ab eo, pacem, an bellum agiturus foret. Tunc Rex, uti præceptū fuerat, post diem decimum redire iubet: ac nihil etiam nunc decreuisse, sed illo responsurum die. Deinde ambo in sua castra digressi

digressi. Sub ubi (plerumque noctis processit) Sylla à Boccho occulte accersitur, ab utroq; tantummodo fidi interpretes adhibentur. Præterea Dadar inter- nuntius, sanctus uir iurat ex sententia amborum: ac †Ambobus, statim sic rex incipit.

ORATIO BOCCHI.

Nunquam ego ratus fore, uti rex maximus in hac terra, & omnium, quos noui opulentissi- mus, priuato homini gratiam deberem: & me Hercule Sylla ante cognitum multis orantibus alijs ul- tro egomet opem tuli, nullius indigni: id immutatum, quod ceteri dolere solent, ego letor. fuerit mihi pre- cium aliquando eguisse tue amicitie, qua apud ani- mum meum nihil charius habeo. Id adeo experiri li- cet, arma, uiros, pecuniam, postremo quicquid ani- mo libet, sume, utere, & quoad uiues, nunquam tibi redditam gratiam putaueris: semper apud me inte- gra erit. Deniq; nihil frustra uoles, me sciente. Nam ut ego existimo, regem armis, quam munificentia uinci, minus flagitiosum. Cæterum de Rep. uestra, cuius huc curator missus es, paucis accipe. Bellū po- pulo Romano nunquam parauī, neq; factum uolui. Fines meos aduersum armatos armis tutatus sum. Id omitto, quando uobis ita placet. Gerite uti uultis cum Iugurtha bellum. Ego flumen Mulucham, quod inter me & Micipsam fuit, non egrediar, neq; intra re Iugurtham sinam. Præterea si quid me, uobisq; di- gnū

Orditur ab
opiniōe sua &
presenti casu

*Flagitio-
sum est regē
munificētia
uinci.
Narratio.

Quando uir
etoria penes
Ro. esset.
+ Ingratum
habiturum.

* Fluxa fides

gnum petieris, haud repulsus abibis. Ad ea Sylla pro
se breuiter, & modice, de pace, & de communibus
rebus multis disseruit. Deniq; regi patefecit, quod
polliceatur, senatum & populum Roma. quonia am
plius armis ualuisent, non in gratia habituros, fa
ciendum aliquid, quod illorum magis, qua sua retulis
se uideretur: id adeo in promptu esse, quoniam Ius
gurthæ copiam haberet: quæ si Romanis tradidisset,
fore, ut illi plurimum deberetur, amicitiam, foedus:
Numidiæ partē, quā nunc peteret, tunc ultro aduen
turam. Rex primū negare, affinitatem, cognationē,
præterea foedus interuenisse, ad hoc metuere, ne flux
xa fide usus, populariū animos auerteret, quis & Ius
gurtha charus, & Romani inuisi erant. Deniq; sæ
pius fatigatus leniter ex uoluntate Syllæ omnia se
facturum promittit. Cæterum ad simulandam pacē,
cuius Numida defessus bello auidissimus erat, quæ uti
lia uisa, constituunt. Ita composito dolo digrediu
tur. At rex postero die Asparē Iugurthæ legatū ap
pelat: dicitq; sibi per Dabarē ex Sylla cognitū posse
conditionibus bellū cōponi. Quāobrem regis sui sen
tentiam exquireret: ille letus in castra Iugurthæ ue
nit. Deinde, ab illo cuncta edoctus, procrato itine
re, post diem octauū redit ad Bocchum, & ei nun
tiat Iugurtham cupere omnia, quæ imperarentur, fa
cere, sed Mario parum confidere. Sæpe antea cū im
peratoribus Romanis pacem conuentam frustra fuis
se. Cæterū Bocchus, si ambobus consultum, & ratam
pacem

pacem uellet, daret operã, ut unã ab omnibus, quasi de pace in colloquium ueniretur: ibiq; sibi Syllã traderet, cum talem uirum in potestatem habuisset, tum fore, uti iussu Senatus, aut populi Ro. foedus fieret: neq; hominem nobile non sua ignauia, sed ob Remp. in hostium potestate relictum iri. Hæc Maurus secũ ipse diu uoluẽs, tandem promisit. Cæterum dolo, an uero contatus, parum comperimus. Sed plerunq; regie uoluntates, ut uehementes, sic mobiles, sæpe ipsæ sibi aduersæ. Postea tempore, & loco constituto in colloquium uti de pace ueniretur, Bocchus Syllam modo, modo Iugurthæ legatũ appellare, benigne habere. Idem ambobus polliceri: illi læti pariter, ac bonæ spei esse pleni. Sed nocte ea, quæ proxima fuit ante diem colloquio decretũ, Maurus adhibitis amicis, ac statim immutata uoluntate, remotis cæteris dicitur secum ipse multa agitauisse: uultu, colore, ac motu corporis, pariter atq; animo uariis, quæ scilicet tacente ipso occulta oris immutatione patefecisset, tamen postremo Syllã accersiri iubet, & ex eius sententiã Numidæ insidias tendit. Deinde, ubi dies aduenit, & ei nunciatũ est Iugurtham haud procul ab esse, cũ paucis amicis, & quæstore nostro, quasi obuius, honoris causa procedit in tumultum facilimũ uisus insidiãtibus. Eodẽ Numida cũ plerisq; necessarijs suis inermis uti dictũ erat, accedit. Ac statim signo dato, undiq; simul ex insidijs inuaditur. Cæteri obstructi. Iugurtha Syllæ uinctus traditur, et ab eo ad Marium

τυράμν.

*conueniretur.

*Oris status in Boccho aim prodebat.

*Iugurtha uinctus tradit Syllæ

•Proconfu-
libus . ut te-
stat Florus.

•Galli:

Marium deductus est . Per idem tempus aduersum
Gallos ab ducibus nostris Qu. Cepione, & Marco
Manlio male pugnatum. Quo metu Italia omnis con-
tremuerat: illiq; & inde usq; ad nostram memoriam
Romani sic habuere, alia omnia uirtuti suae prona es-
se, cum Gallis pro salute, non pro gloria certare.
Sed postquam bellum in Numidia confectum, & Ius-
gurtham Romam uinctum adduci nuntiatum
est, Marius consul absens factus est,
& ei decreta prouincia Gallia.

Isq; calendis Ianuarijs
magna gloria con-
sul trium-
pha-
uit, ea tem-
pestate spes, atq; opes ciuitatis
in illo sitae.

F I N I S.